

Βιβλιοστάσιον

ΔΗΜΗΤΡΗ ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Διερχόμενοι
διὰ τοῦ ναοῦ, Μαθήματα κατήχησης
γιὰ ἐνγλίκοις*, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθή-
να 2009.

Στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου ἐπεξηγεῖ ὁ συγγραφέας τὸν ὑπότιτλο *Μαθήματα κατήχησης γιὰ ἐνγλίκοις*, καὶ ταυτόχρονα δίνει στὸν ἀναγνώστη τὴν ἐντύπωση πὼς μπορεῖ, ἂν θέλει, νὰ θεωρήσει τὸν ἑαυτό του ἀκροατὴ αὐτῆς τῆς «ἐνιαίας σειρᾶς εἰκοσιπέντε περίπου μαθημάτων πὸ ἐξιναν σὲ ἓνα ἄτυπο “θεολογικὸ ἐργαστήρι”», ἐδῶ καὶ μιὰ εἰκοσαετία. Μὲ τὸν τίτλο κιάλας ἔχει προΐδεασεῖ ὁ ἀναγνώστης πὼς ὁ ὁδηγὸς του δὲν θὰ τὸν ὑποβάλλει σὲ μιὰ τυπικὴ ἀκροαματικὴ κατήχηση λόγων, πὸ παίρνει συνήθως στὸ περιεχόμενό της τὴ μορφὴ ἐνοχλητικῆς παρήχησης, ἀλλὰ θὰ τοῦ συμπαρασταθεῖ, θὰ τὸν χειραγωγῆσει σὲ μιὰ περιοδεΐα πὸ θὰ κάνουν μαζί, “διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ”.

Ἄν καὶ τὰ μαθήματα παραδίδονταν κατὰ καιροὺς σὲ κάπως ἐπίσημη μορφὴ στὸ Ἰδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν, σὴν πολιτικὴ ἔταιρεία Ἱλσος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, σὴν πολιτιστικὴ ἔταιρεία «Αἶνος» στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, φαίνεται πὼς ἀποτελοῦσαν συνέχεια τῶν ἄτυπων συντροφικῶν συναντήσεων τῆς παρέας τοῦ Συνόρου, πὸ δὲν ἔπαψε νὰ συναντιέται τακτικὰ μέχρι τὰ φθίνοντα ἔτη τοῦ περασμένου αἰῶνα, κάτι πὸ δὲν προσπαθεῖ ἐξᾴλλου νὰ ἀποκρύψει ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ σὲ σημείωμα τοῦ

Προλόγου ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῆς ὀμάδας τῶν συνοδοιπόρων πὸ ἀπομαγνητοφώνησαν τὶς ὀμιλίες καὶ τὶς πρόσφρασαν ὡς δῶρο στὸν ξεναγὸ τους.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δυτικὴ παράδοση, ὅπου ἡ κατήχηση διαμορφώθηκε στοὺς νεώτερους χρόνους ὡς μέρος τοῦ διδακτικῶ καὶ διαφωτιστικῶ προγράμματος τῆς Μεταρρύθμισης καὶ ἀκολούθησε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν Μικρὴ καὶ Μεγάλῃ Κατήχηση τοῦ Λουθήρου, στὸν κόσμος τῆς Ὁρθοδοξίας ἡ κατήχηση, ἀπὸ τότε πὸ καθιερώθηκε ὁ νηπιοβαπτισμὸς, ἀνατέθηκε σὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα πὸ θεωρήθηκε μέρος τῆς πνευματικῆς κατάρτισης, πορείας καὶ προόδου τοῦ πιστοῦ στὸν κόσμος. Κάθε πιστός, ὡς μέλος τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀναδεκτὸς ἀπὸ τὸν ἀνάδοχό του στὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα τῆς κοινότητας, λάβαινε μέρος στὸ κατηχητικὸ πρόγραμμα τῆς πορείας του στὸν κόσμος μὲ τὴ συμμετοχὴ του στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, στὸν ἑορταστικὸ κύκλος τοῦ ἔτους, στὸ ἀσκητικὸ βίωμα τῆς κοινότητας. Ἄφηνε τὸν ἑαυτό του νὰ κατηχηθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ κήρυγμα, τὸν εὐαγγελικὸ λόγο, τοὺς ὕμνους, τὴν ἀγιογραφία, τὶς χαρὲς, τὶς νηστεῖες, τοὺς χοροὺς καὶ τὰ πανηγύρια. Αὐτὴ ἡ αἴσθησις τῆς συμμετοχῆς σὴν ὑπόθεσις τῆς κατήχησης ἦταν τόσο γερὰ ριζωμένη στὸ λαό, ὥστε καὶ τὸ πρόσφρο πὸ ζῶμονε γιὰ τὴ λειτουργία, τὸ λάδι πὸ κόμιζε γιὰ τὶς καντῆλες, τὸ κρασί

πού πρόσφερε για την ευχαριστία, ὁ χορὸς πού ἔσπινε στὸ περίβολο τῆς ἐκκλησίας γιὰ νὰ πανηγυρίσει τὴ μνήμη τῶν ἁγίων τῆς, καὶ τὰ κόλλυβα πού πρόσφερε τὰ Ψυχοσάββατα, ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς κατήκνησός του, μέρος τῆς κατήκνησός του, μέρος τῆς παιδείας του στοὺς δρόμους τῆς πίστες. Μὲ τὴ συμμετοχή του σὲ ὅλα αὐτὰ ὠρίμαζε ἡ πίστη του, αὐξανόταν ἡ ἀγάπη του, στερέωνε ἡ ἐλπίδα του, ἔσβηνε ἡ αὐτάρκεια τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν ἔγνοια γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς κοινότητας, τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν κόσμο, τὰ ζωντανά, τὴ φύση, τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο.

Αὐτὴ ἡ ἐμπειρική κατήκνηση τοῦ ἀνθρώπου στὴ ζωὴ καὶ στὴν πίστη δὲ διδασκόταν μέσα ἀπὸ βιβλία μὲ κανόνες καὶ θεωρίες. Καὶ στὴν περίπτωση πού διδασκόταν, ἡ μάθηση γινόταν μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ βιώματος τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, τῆς γέννησης, τοῦ θανάτου καὶ τῆ παλιγγενεσίας τῆς ἀνάστασης.

Κάπου πρέπει νὰ ράγισε τὸ γυαλί, καὶ ὅλα αὐτὰ στὰ ὁποῖα ἀναφερθήκαμε παραπάνω ἄρχισαν νὰ μελετοῦνται ὡς λαογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Στὸ ἴδιο ἔτος πού ἐκδόθηκε στὴ Βενετία ἡ Φιλοκαλία, στὰ 1782, τυπώθηκε στὴ Λειψία ἡ πρώτη κατήκνηση σὲ μετάφραση Διαμαντῆ (sic) Κοραῆ. Ὁ ἀνὴρ, προτοῦ γίνει Ἀδαμάντιος, μόλις καὶ εἶχε ἐνοσκήσει εἰς ἔσπεριαν καὶ πρωτοδοκίμαζε ἐν Μονπελλιὲ τὴν τύχη του στὰ γράμματα. Ἡ κατήκνηση βασιζόταν στὴ μετάφραση τῆς Κατήκνησης τοῦ Μητροπολίτη τῆς Μόσχας Πλάτωνα Λιέφσκιν, πού καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρὰ τῆς ἦταν μετάφραση μιᾶς κατήκνησης ἀπὸ τὰ γερμανι-

κά, βασιζόμενης φυσικὰ στὴν προτεσταντικὴ Κατήκνηση τοῦ Λουθήρου. Τὸ περιεχόμενον εἶναι πὼς πίσω ἀπὸ τὴς δύο αὐτὲς ἱστορικὲς ἐκδόσεις πρόβαλλε τὸ μέγεθος τοῦ ἁγίου Μακαρίου Νοταρᾶ, ἐμψυχωτοῦ καὶ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιτευγμάτων. Δὲν ἔχομε τὸ χρόνο ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο στὴ θαυμαστὴ σταδιοδρομία καὶ στὴς τύχες αὐτῆς τῆς προτεσταντικο-ὀρθόδοξης κατήκνησης πού κυκλοφόρησε σὲ δεκάδες ἐκδόσεις καὶ διδάχτηκε ὡς ἐχειριδίδιο θρησκευτικῆς ἀγωγῆς στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα γιὰ πολλὰ δεκαετίες, διαποτίζοντας μὲ προτεσταντικὸ φρόνημα τὴς ψυχὲς χιλιάδων ἑλληνοπαίδων. Αὐτὲς οἱ λίγες πληροφορίες παρατίθενται ἐνδεικτικὰ μόνο, γιὰ νὰ εἶμαστε σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσουμε ὅχι μόνο τὴν ἀπόθμην ἄβυσσο τῆς βαβυλώνειας αἰχμαλωσίας μας στὴν ἄγνοια τῆς σκλαβιάς μας, ἀλλὰ κυρίως τὴν ἀνεκτίμητη συμβολὴ τοῦ Δημητρίου Μαυροπούλου στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κατηκνητοῦ εἴδους τοῦ ἀρχέγονο, αὐθεντικο ὀρθόδοξο ἦθος.

Μακριὰ ἀπὸ κάθε ἔγνοια καὶ μέθοδο συστηματοποιημένου ἀκαδημαϊσμοῦ, ὁ συγγραφέας μᾶς περιδιαβάξει στὸ ναό, σὲ αὐτὸ τὸ καράβι πού πλέει μέσα στὴς τρικυμίες τοῦ κόσμου σὰν τὴν κιβωτὸ τοῦ Νῶε στὸν κατακλυσμὸ, χειρογωγώντας τὴν περιήγησή μας ἀπὸ τὴν εἴσοδό μας στὴν αὐλὴ μέχρι τὸ ἱερὸ Βῆμα. Μᾶς εἰσάγει πρῶτα στὴν αὐλή, σὲ αὐτὸ τὸ θαυμαστὸ χῶρο τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ κόσμου, ὅπου ἀπὸ τὰ ὀμηρικὰ χρόνια σαλπάρει τὸ καράβι τοῦ γένους γιὰ πόλεμο ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Αὐλίδα, ἐκεῖ ὅπου ἐντοπίζεται κάθε ἀρχὴ ἀγώνα, κάθε ἀπόπλους, ἐκεῖ ὅπου ἀνασυντάσσονται οἱ δυνάμεις περιμένοντας τὸν ἄερα, τὴν

αὔρα, τὸ πνεῦμα, γιατί τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ ὁ θεῖος Ὅμηρος, καὶ εἴκοσι αἰῶνες ἀργότερα ὁ θεῖος Εὐστάθιος, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, τὸ γνωρίζουν αὐτὸ καλά, «ἢ δὲ Αὐλῆς... παρὰ τὸ αὐτόθι συναχθείσας αὐλισθῆναι πρὸ τοῦ εἰς Τροίαν ἀπόπλου τὰς νῆας τῶν Ἀχαιῶν». (Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρου Ἰλιάδα*, 226, 2, Ἰλ. Β. 304).

Καθὼς ἀναβαίνομε τὶς κλίμακες τοῦ ναοῦ, ἔχομε τὴν αἴσθησι πὼς ψέλνομε τοὺς Ἀναβαθμοὺς τοῦ Ὁρθρου στὸ ναὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διαβαίνοντας ἀπὸ τὸν παλαιὸ στὸν νέο ἄνθρωπο, ἀπὸ τὴ σκιά στὴν εἰκόνα, καταβαίνομε πὼς πορευόμαστε ἀπὸ τὴ δύση στὴν ἀνατολή, ἀπὸ τὸν κόσμον στὴ Βασιλεία, ἀπὸ τὸ θάνατον στὴ ζωὴ. Αὐτὴ τὴν πορεία τοῦ πιστοῦ ἀπὸ τὸ βασιλεῖο τοῦ σκότους στὴ βασιλεία τοῦ φωτός, πού τονίζεται τόσο ἔντονα στοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ βαπτίσματος στὸ νάρθηκα, καθὼς, στραμμένοι πρὸς τὴ δύση, ἀποτάσσομε τὸν Σατανᾶ, καὶ στρεφόμενοι κατόπιν πρὸς ἀνατολὰς συντασσόμεθα τῷ Χριστῷ, τὴν πορεία μας δηλαδὴ ἀπὸ τὸ θάνατον στὴ ζωὴ σχολιάζει ὁ συγγραφέας καθὼς μᾶς εἰσάγει στὸ νάρθηκα, ὅπου σταματοῦμε γιὰ νὰ κατηχηθοῦμε πάνω στὴ πραγματικότητα τῆς διδασχῆς καὶ τῆς μετάνοιας. Προχωροῦμε στὸν κυρίως ναὸ καὶ στεκόμαστε κάτω ἀπὸ τὸν τροῦλον ὅπου ἀτενίζοντας τὴ μορφή τοῦ Παντοκράτορα ἀναλογιζόμεσθα τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ καὶ στρέφοντας τὸ βλέμμα στὶς τοιχογραφίες καὶ στὴν εἰκονογράφηση τῆς Πλατυτέρας στὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ, εὐρισκόμενοι, ὅπως καὶ στὰ Ψυχοσάββατα, μεταξὺ ὄλων ἐκείνων πού ἔζησαν, ζοῦν, καὶ θὰ ζήσουν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας,

μετέχομε ταυτόχρονα στὸ παρελθόν, στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον τῆς. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο διδάσκει ἡ Ἐκκλησία τὴ βασιλικὴ ὁδὸ τῆς συνοδοιπορίας τῆς μὲ ἡμᾶς, σὰν τὸν ἄναρχο ὄντα, Αὐτὸν πού εἶναι μέσα στὴν Ἐκκλησία, πού φανερώνει τὴ ζωὴ τοῦ μέσα ἀπὸ τὰ μυστήριά τῆς, ἡ Ἐκκλησία μᾶς διδάσκει τὸ πὼς καὶ τὸ γιατί τῆς ὑπαρξῆς μας, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἐδῶ καὶ τώρα καὶ ἀνοίγοντας ταυτόχρονα τὶς προοπτικὲς μας γιὰ τὰ ἔσχατα τῆς Βασιλείας.

Μέσα στὸ ναὸ, καὶ γιὰ νὰ ἀκολουθήσομε τὴ συνοδοιπορία μας μὲ τὸν ὁδηγό μας, διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ, περνᾶμε μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἀντιμετωπίζομε τὶς διαμάχες μὲ τὶς αἰρέσεις, κατανοοῦμε τὴν ἁρμονικὴ συνύπαρξιν τῆς τέχνης μὲ τὴ λατρεία, τῆς λατρείας μὲ τὴν ὑμνολογία, τὴ μουσικὴ, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἀκολουθοῦμε μιὰ σταδιακὴ, συναρπαστικὴ πορεία μέσα ἀπὸ διάφορους χρονικοὺς καὶ τοπικοὺς σταθμοὺς τῆς περιπλάνησής μας στὸν κόσμον, στὴν ἱστορία, στὴν πίστη, κατανοοῦμε βαθιὰ πὼς διανύομε ἓνα στάδιον πού ἡ παράδοσή μας παλαιότερα τὸ ὀνόμασε ὁδὸ τῆς σωτηρίας.

Ποιὰ εἶναι λοιπὸν ἡ πορεία πού πρέπει νὰ ἀκολουθήσομε γιὰ νὰ ἀποκτήσομε πραγματικὴ καὶ ὄχι φανταστικὴ ἐμπειρία τῆς σωτηρίας; Τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς πορείας αὐτῆς εἶναι πὼς πρέπει νὰ εἶναι σταδιακὴ... Σταδιακὴ πορεία σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἄκρα ταπείνωσις. Θέλω νὰ ὑπογραμμίσω αὐτό. Σταδιακὴ πορεία σημαίνει ὅτι τὰ παραδίδεις ὅλα. Δὲν ἔχεις καμμία ἀντίστασιν. Διώχνεις ὅλες σου τὶς ἀντιστάσεις. Ἄλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει σταδιακὴ πορεία. Θυμηθεῖτε ὅτι ὅταν ὁ Παῦλος μιλάει γιὰ τὴν ἀγάπην, τὴν βλέπει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας. Δὲν μπορεῖς νὰ ζῆσεις τὴν κατάστασιν τῆς ἀγάπης ἐὰν δὲν ἔχεις ἐμπιστοσύνη καὶ ἐλπίδα. Τὰ ἔχεις παραδώσει ὅλα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ταπείνωσις τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἔτσι ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νὰ σοῦ ἀνοίγεται ὁ ἐρχόμενος (σελ. 275-276).

Αὐτὸς εἶναι ὁ τόνος τῶν μαθημάτων κατήχησις τοῦ Δημήτριου Μαυρόπουλου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐνήχησις τοῦ λόγου ποὺ ἀκούγεται ζωντανὸς μέσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, εἴχαμε τὴ χάριν νὰ τὸν ἀκούσουμε στὸ βιβλίον *Ἡ χάρις τῆς θεολογίας* τοῦ Δ. Κουτρομπῆ, ποὺ εἶχε ἐπιμεληθεῖ ὁ συγγραφέας καὶ ὡς ἐκδότης του. Ὁ ἴδιος τὴν ἄκουσε αὐτὴ τὴν παράδοσιν ἀπὸ πολλοὺς μαγιστοὺς τοῦ λόγου ποὺ ἐνήχησαν μέσα του τὸ ἀπῆχημα τοῦ Λόγου, καὶ μᾶς τὴν παραδίδει ζωντανὴ καὶ ἀτόφια γιὰ νὰ κατηχηθοῦμε καὶ ἐμεῖς στὸ πνεῦμα αὐτῆς τῆς σταδιακῆς μαθητείας στὴν ὁδὸ τῆς σωτηρίας μέσα ἀπὸ τὴν περιδιάβασή μας στὸ ναὸ καὶ τὴν αὐτὴ τοῦ κόσμου.

π. Λάμπρος Καμπερίδης

GUNTER WENZ, *Studium Systematische Theologie: Religion, Offenbarung, Kirche, Gott, Christus, Geist (6 Bd.)*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2005.

Ἡ ἀναλφθεῖσα αὐτὴ βιβλιοκρισία γίνεται μὲ ἀφορμὴ τὸ ἑξάτομον (μέχρι τοῦδε)¹ ἔργο τοῦ Gunter Wenz, καθη-

1. Γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ δεκάτομη σειρά, ὑπολείπονται ἄλλοι τέσσερις τόμοι, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸν τίτλον ἀντιστοίχως: Δημιουργία, Ἄμαρτία, Συμφιλίωση, Τελείωση.

γητῆ τῆς συστηματικῆς θεολογίας στὸ Τμήμα Εὐαγγελικῆς Θεολογίας τοῦ Ludwig-Maximilian Παν/ου τοῦ Μονάχου καὶ τὸ ὁποῖο φέρει τὸν τίτλον: «Μελέτη Συστηματικῆς Θεολογίας». Ἡ σειρά τῶν τίτλων τοῦ ἑξάτομου ἔργου ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: Θρησκεία, Ἀποκάλυψη, Ἐκκλησία, Θεός, Χριστός, Πνεῦμα.

Ἡ μελέτη στοχεύει μὲ βάση τὴν ἀνωτέρω θεματολογία νὰ ἐκθέσει μὲ συστηματικὸ καὶ σαφῆ τρόπο θεμελιώδεις πτυχές τῆς νεότερης Εὐαγγελικῆς Θεολογίας. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ πρῶτος Τόμος ἔχει ὡς σημεῖο ἀφετηρίας σκέψεις σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία καὶ τὴν ἱστορία τῆς πολυεδρικῆς ἔννοιας τῆς θρησκείας, ἰδιαίτερα τὸν 19^ο καὶ 20^ο αἰῶνα. Ἐνεκα ἀκριβῶς τοῦ πολυσιχιδοῦς καὶ πολυσήμαντου χαρακτῆρα τῆς ἐν λόγω ἔννοιας ὁ συγγραφέας συστήνει νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο *θρησκεία* ἀρχικὰ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο μὲ τυπικὸ τρόπο καὶ νὰ μὴν ἐπιδιώκουμε εὐθὺς ἀμέσως νὰ τὸν συνδέουμε μὲ συγκεκριμένα περιεχόμενα, ἀλλὰ νὰ τὸν ὀρίσουμε καθαρὰ λειτουργικά. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική καὶ μὲ βάση τὴν προσέγγισιν τοῦ θεωρητικοῦ τῆς θρησκείας Niklas Luhmann, ἡ θρησκεία νοεῖται ὡς μιὰ ἀνοικτὴ ἀναστροφὴ πολιτιστικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ εἶδους μὲ αὐτὸ τὸ ὁποῖο δὲν βρίσκεται σὲ καμία περίπωση μέσα στὰ μέτρα τῶν ἀποφάσεών μας: στὸ ἐνδεχόμενο ἢ μὴ ἀναγκαῖο τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κόσμου καὶ τῆς παρουσίας μας μέσα σ' αὐτόν.

Ἡ κοινωνικὴ ὄψη καὶ ἔνεκα αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ γνωρίσματος ἀναντικατάστατη λειτουργία τῆς θρησκείας συνίσταται στὴ μετατροπὴ τοῦ μὴ δυνάμενου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον νὰ προσδιορισθεῖ ἐνδεχόμενου ἢ μὴ ἀναγκαίου σὲ δυνάμε-

νο να προσδιορισθεῖ. Ἔτσι κατὰ τὸν Luhmann ἡ θρησκεία μετατρέποντας μιὰ πιθανότητα ἀπὸ σκληρὴ σὲ ἥπια ἐκπληρώνει τὸ ρόλο τῆς οὐσιωδῶς μέσῳ δράσεων καὶ σὲ σύνδεση μὲ ἕναν γενικό «Τύπο τοῦ ἐνδεχόμενου-πιθανοῦ ἢ μὴ ἀναγκαίου, τὸν Θεό». Οἱ σύγχρονες θεωρίες περὶ θρησκείας ἐξετάζονται ἐπίσης σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη τῆς θεολογίας, ἢ ὁποία δὲν σχετικοποιεῖ τὸ δικαίωμα ἢ τὴ διεκδίκηση γιὰ τὴν ἀλήθεια πρᾶγμα ποὺ ἐνυπάρχει στὸν πυρῆνα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ τῆς ἐσώτερης θρησκευτικῆς σχέσης. Ἡ θεολογία δὲν διερωτᾶται πρωτίστως μόνο, γιὰ τὸ ποιά λειτουργία ἐκπληρώνει ἢ πίστη στὸ Θεὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τὴ σχέση του πρὸς τὸν κόσμον, ἀλλὰ ἂν αὐτὴ ἢ πίστη εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα ἀγνή καὶ ἀληθινή! Ἡ σχέση τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ μὲ τὴ θρησκεία εἶναι κριτικὴ καὶ ἐποικοδομητικὴ, ἀποστασιοποιημένη καὶ συγχρόνως συμμετοχικὴ. Ἡ θεολογία προϋποθέτει ὄχι μόνο ὡς ἐξωτερικὴ ἀλλὰ καὶ ὡς ἐσώτερη ἀρχὴ μιὰ βιούμενη θρησκεία καὶ μιὰ θρησκευόμενὴ ζωὴ. Ἡ θεολογία μετέχει στὴ θρησκευτικὴ σχέση στὸ μέτρο ποὺ κατανοώντας τὴ θρησκεία σχετικοποιεῖ αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ νόημα καὶ τὴν οὐσία αὐτῆς: αὐτὸ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπόκειται σὲ καμία ἀπολύτως συνθήκη καὶ προϋπόθεση. Μιλώντας μὲ πλατωνικούς ὄρους, τὴν ἀνυπόθετη Ἀρχή. Ἡ θεολογικὴ σχέση πρὸς τὴ θρησκεία εἶναι κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐποικοδομητικὴ καὶ συγχρόνως κριτικὴ, ἐφόσον ἢ θεολογία μετρᾷ τὴ θρησκευτικὴ σχέση μὲ βάση τὰ δικά τῆς μέτρα καὶ σταθμά.

Ἡ ἀνάληψη τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ ἐν γένει τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὸν Gunter Wenz καὶ

μὲ βάση τὶς ἀντιλήψεις τῶν περιώνυμων φιλοσόφων Κάντ, Χέγκελ καὶ Σλαϊερχμάχερ. Ὁ Κάντ ἐντοπίζει τὴν οὐσία τῆς θρησκείας καθὼς καὶ τὴν ἐνότητά τῆς ὡς ἔννοια στὴν ἠθικὴ τῆς χρησιμότητα: "Ich glaube an einen einigen Gott, als den Urquell aller Guten in der Welt, als seinen Endzweck; - ich glaube an die Möglichkeit, zu diesem Endzweck, dem höchsten Gut in der Welt, sofern es am Menschen liegt, zusammenzustimmen; - ich glaube an ein künftiges ewiges Leben, als der Bedingung einer immerwährenden Annäherung der Welt zum höchsten in ihr möglichen Gut" (Akad. Ausg. XX, 298).

Τὸ ἠθικὸ-θρησκευτικὸ πιστεῶ τοῦ Κάντ ὁμολογεῖ τὴν ἀπανταχοῦ δεσμευτικὴ-ὑποχρεωτικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνώτατης ἀρχῆς καὶ ὑψιστοῦ ἀγαθοῦ τοῦ κόσμου, τὴν ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκπληρώνει τὸ ἠθικὸ χρέος στὶς ἐκάστοτε συνθήκες, καὶ τέλος τὴν ἀθανασία ὡς μιὰ κατάσταση, ὅπου ἢ ἠθικότητα καὶ ἢ ἠδυσπάθεια μποροῦν νὰ συνυπάρξουν σὲ μιὰ ἠθικὰ ἀναλογικὴ σχέση. Ἐνῶ ὁ Κάντ ἀναγορεύει τὴ θρησκεία ὡς μιὰ λειτουργία τῆς ἠθικῆς μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ διατύπωση ὅτι "*die moralische Gesinnung als Bedingung den Anteil an Glückseligkeit und nicht umgekehrt die Aussicht auf Glückseligkeit die moralische Gesinnung zuerst möglich mache*" (αὐτὸ τὸ ὁποῖο καθιστᾷ ἀρχικὰ δυνατὴ τὴ μετοχὴ στὴν εὐτυχία εἶναι τὸ ἠθικὸ φρόνημα καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο ἢ προσδοκία τῆς εὐτυχίας KrV. B 841), ὁ Σλαϊερχμάχερ βλέπει τὴ θρησκεία οὔτε ὡς ἕνα ἀπλό ὄχημα τῆς ἠθικῆς οὔτε ὡς μιὰ λειτουργία σκέψης, ἀλλὰ κάτι ποὺ εἶναι

ἐπέκεινα τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς (σελ. 219).

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ στὴν ὁποία ἀναφέρεται τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο συνίσταται σ' αὐτὸ πὸν ἡ Παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζει Ἀποκάλυψη. Μία ἀκριβέστερη καὶ πιὸ ἐνδελεχῆς προσέγγισι τοῦ παραπάνω ὅρου ἐπιχειρεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα (στὸν Β' Τόμο) στὸ πλαίσιο τῆς Ἱστορίας τῆς Θεολογίας καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Εὐαγγελικῆς Θεολογίας στὴ Γερμανία τὸν 19^ο καὶ 20^ο αἰῶνα. Ὁ G. Wenz ἐκτείνει τὴν ἀνάλυσή του σ' ἓνα εὐρὸν φάσμα πολὺπλοκων ἐννοιῶν καὶ ἐννοιολογικῶν σχημάτων μὲ ἱστορικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς προεκτάσεις καὶ σὲ συνάφεια μὲ τὶς κριτικὲς θεωρίες περὶ θρησκείας τῶν Hegel, Schleiermacher, Kant, Schelling, Borth, Bultmann, Tillich καὶ ἄλλων. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἔννοια τῆς Ἀποκάλυψης στὴ νεότερη «Ἀποκαλυπτικὴ» Θεολογία τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ νοεῖται ὡς αὐτοαποκάλυψη τοῦ θεοῦ. Ὁ θεὸς δὲν ἀποκαλύπτει κατ' οὐσίαν κάτι διαφορετικὸ, ἀλλὰ τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ μέσα στὴν περικλείουσα καὶ περιέχουσα τὰ πάντα πραγματικότητα τῆς θεότητάς του. Ἡ θεία Ἀποκάλυψη δὲν μπορεῖ νὰ περιορισθεῖ σὲ μιὰ ἀποκάλυψη ἑνὸς κεκρυμμένου ὑπερβατικοῦ περιεχομένου οὔτε ἐπίσης σὲ μιὰ ἀπλὴ διανοητικῆς ἀπόκρυψης καὶ ἀφορῶσα τὴν κοσμικὴ γνῶσι αὐτοαποκάλυψη τοῦ θεοῦ. Νοεῖται περισσότερο ὡς ἀνοιγμα ἐνταξιακῆς, μετοχικῆς κοινωνικῆς, ἀπεριοριστῆς κοινωνίας θεοῦ. Ἡ ἔννοια τῆς Ἀποκάλυψης χαρακτηρίζει ἐκεῖνο τὸ «εἶναι» γιὰ τὸ ὁποῖο τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ νοῆσει κάποιος ὅτι ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ αὐτὸ καὶ τὸ ὁποῖο νοεῖται πρὶν ἀπὸ κάθε

πραγματικὴ ἐνέργεια στὸ ἐπίπεδο τοῦ κτιστοῦ ὄντος, ὡς ἀπόλυτα ἀναγκαῖο καὶ βέβαιο.

Ὁ Τρίτος τόμος τῆς σειρᾶς πραγματεύεται τὸ ζήτημα τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Εὐαγγελικῆς Θεολογίας καὶ ἐπὶ τῆ βάσει ἐκκλησιολογικῶν κειμένων, ὅπως τοῦ κεντρικοῦ ὁμολογιακοῦ κειμένου τῆς Μεταρρυθμίσεως τῆς *Confessio Augustana* (CA). Τὸ περιεχόμενο τοῦ Τόμου θίγει ἀκανθώδη καὶ ἐνδιαφέροντα θέματα, ὅπως: τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας, τὴ σχέση αὐτῆς πρὸς τὴν κρατικὴ ἐξουσία, τὴ λειτουργία τῆς ἐπισκοπῆς ὡς κύριου φορέα ἐκκλ. ἐξουσίας, τὴν ἔννοια τῆς κοινωνίας ὡς βασικῆ-διήκουσα ἐκκλησιαστικὴ κατηγορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ τέλος μεταξὺ ἄλλων τὸ παπικὸ ἀξίωμα καὶ τὴν κριτικὴ σ' αὐτὸ ἀπὸ τοὺς Λούθηρο καὶ Μελάνχτον. Ἀπὸ τὴν διερεύνησι τῶν ποικίλων καὶ πολυεδρικῶν αὐτῶν θεμάτων ἀξίζει νὰ ἐστιάσουμε τὴν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη στὴν Εὐαγγελικὴ ἄποψη γιὰ τὸν λόγο ὑπαρξῆς καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὅρου Ἐκκλησία, “Kirche” καὶ τὸ οὐσιαστικὸ “Kyrios” ἡ ἔννοια δηλώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀνήκει στὸν Κύριο ὡς νόμιμο ἰδιοκτῆτη της. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία ἡ Ἐκκλησία εἶναι αὐτὸ πὸν εἶναι μέσῳ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Κύριό της Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀνήκουσα μόνο σ' Αὐτόν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν νοεῖται μόνο ὡς ἰδρυτῆς αὐτῆς σὲ μιὰ δεδομένη χρονικὴ στιγμή καὶ μέσῳ μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς ἐνέργειας, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ ἀναστηθεὶς ἑσταυρωμένος ὁ ὁποῖος τὴν συντηρεῖ μὲ τὴ δράσι τοῦ Ἁγ. Πνεύματος μέσα σὲ μιὰ ἐσχατολογικὴ προο-

πικὴ πού ὑπερβαίνει τὰ στενά πλαίσια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ ἄλλων καὶ ὡς ἐσχατολογικὸ μέγεθος ὑπερβαίνει αὐτὰ τὰ πλαίσια, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐκκληθῆι (κατὰ τὴν προτεσταντικὴ ἀντίληψη) ὡς μιὰ στενὴ ἔννοια, αὐστηρὰ περιορισμένη σὲ συγκεκριμένο χρόνο καὶ χώρο. Μὲ βάση τὴν εἰσαγωγικὴ τοποθέτηση τῆς *Confessio Augustana* ἡ σχέση καὶ σύνδεση τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν τῆς Ἐκκλησίας στὸ χώρο καὶ στὸ χρόνο πρὸς τὴν καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀπλὰ ἐξωτερικὴ ἀλλὰ ἐκ τῶν ἔσω καὶ ἐκ τούτου οὐσιωδῶς δημιουργικὴ. Κάθε μορφή τῆς Ἐκκλησίας στὸ χώρο καὶ στὸ χρόνο εἶναι αὐτὸ πού εἶναι μόνο σὲ συνάφεια καὶ σὲ σύνδεση μὲ τὴν παγκόσμια Ἐκκλησία, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ὑπάρχουσα πολλαπλότητα τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὀρθῶς ἐκκλησιολογικὰ παρὰ μόνον ὡς ἐνιαῖο σύνολο, καὶ μέσῳ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μέσα στὴν ἐνότητα τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας.

Γιὰ τὴν *Confessio Augustana* ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας ἔγκειται στὴν κοινωνία τῶν ἀπανταχοῦ μελῶν τῆς μὲ τὴν πᾶντα ἔννοια τοῦ ὅρου. Αὐτὴ ἡ κοινωνία ἡ ὁποία ἀποτυπώνεται μὲ τὴ φράση “*congregatio sanctorum*”, σὲ καμία περίπτωση δὲν νοεῖται ὡς μιὰ ἰδιωτικοῦ τύπου ἐσωτερικότητα μεμονωμένων ἀτόμων ἀλλὰ ὡς ἓνα βιωματικὸ γεγονός, ὅπου ἡ πίστη στὸ ἐσώτατο μέρος τοῦ κάθε πιστοῦ ἐμπερικλείει τὸ σύνολο ὄλων τῶν πιστῶν. Διότι ἡ πίστη ἀνήκει σὲ καθέναν ξεχωριστὰ ἀλλὰ εἶναι συγχρόνως καὶ κοινὴ σὲ ὅλους. Γιὰ τὴν “*congregatio sanctorum*” τὸ οὐσιῶδες στοιχεῖο τῆς δὲν ἔγκειται πρωταρχικὰ στὴν ἀγιότητα τῶν μελῶν τῆς, ἀλλὰ στὴν μετοχὴ στὰ μέ-

σα τῆς σωτηρίας τὰ μυστήρια διὰ τῶν ὁποίων τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἀποκαλυφθέντος θεοῦ δοῖται καὶ ἐνεργεῖ.

Ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει, ἐπίσης, συνάφεια τόσο ἐξ ἀπόψεως τυπικῆς διατύπωσης ὅσο καὶ ἐξ ἀπόψεως περιεχομένου μεταξὺ τῆς *Confessio Augustana* καὶ τοῦ Συμβόλου Νικαίας-Κων/λεως ὡς πρὸς τὰ τέσσερα βασικὰ γνωρίσματα τῆς Ἐκκλησίας: Ἐνότητα, Ἀγιότητα, Καθολικότητα καὶ Ἀποστολικότητα. Ἡ *Confessio Augustana* υἰοθετεῖ ἀνεπιφύλακτα τὴν κλασσικὴ διδασκαλία γιὰ τὰ τέσσερα αὐτὰ γνωρίσματα μὲ σκοπὸ νὰ τὰ συνδέσει μὲ τὸ γεγονὸς τῆς δικαίωσης μέσῳ τοῦ Λόγου καὶ τῶν μυστηρίων. Ὡστόσο, ἡ συμβολικὴ αὐτὴ τετράδα τῶν γνωρισμάτων τῆς Ἐκκλησίας δὲν πρέπει νὰ κατανοηθῆι κατ’ ἀποκλειστικὸ τρόπο. Γιὰ τὴν προτεσταντικὴ Ἐκκλησιολογία τόσο ἡ ἱεραποστολὴ ὅσο καὶ τὸ ἔργο τῆς διακονίας ἀνήκουν οὐσιωδῶς στὴν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας μολοντί ἡ πτυχὴ αὐτὴ ἐλάχιστα τονίζεται στὰ ὁμολογιακὰ κείμενα.

Ἡ συμβολὴ τοῦ G. Wenz δὲν ἔγκειται μόνο στὴν παρουσίαση τῆς διδασκαλίας τῆς Μεταρρύθμισης περὶ Ἐκκλησίας μὲ βάση τὴν *Confessio Augustana* ἀλλὰ καὶ στὴν ἐξέταση τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ κειμένου μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῆς Ἐκκλησιολογίας τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ ἀπὸ μιὰ περιεκτικὴ, ἀλλὰ μεστή καὶ λίαν ἐπιτυχή τοποθέτηση γιὰ τὴν βαθμιαία ἀποξένωση τῶν δύο κόσμων Δύσης καὶ Ἀνατολῆς, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Κων/λεως τὸ 1204 ἀπὸ τοὺς Φράγκους, τὴν ὁποία ὁ G. Wenz χαρακτηρίζει ὡς ντροπὴ στὴν Ἱστορία τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴν ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν μεταξὺ τῶν

διανοουμένων της Μεταρρύθμισης και του Πατριάρχη Ιερεμίας του 2^{ου} τὰ ἔτη 1573-1581. Πιὸ συγκεκριμένα ὁ G. Wenz ἀναφέρεται στὴν ἐκτενῆ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχη στὶς 15 Μαΐου 1576 πρὸς τοὺς καθηγητὲς τῆς Τυβίγγης, ὅπου ἔθιγε 7 βασικά σημεῖα διαφωνίας μὲ τὰ ἄρθρα πίστεως τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας: Τὸ Filioque, τὴ διδασκαλία περὶ ἐλευθερίας τῆς βούλησης, τὴ διδασκαλία περὶ Ἁγίων καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπίκλησης καὶ τῆς μεσιτευτικῆς λειτουργίας αὐτῶν πρὸς χάρι τῶν πιστῶν, τὸ μοναχισμό, τὸν ἀριθμὸ τῶν μυστηρίων, τὴ τιμὴ τῶν εἰκόνων, τὴ σχέση Ἁγ. Γραφῆς καὶ Παράδοσης. Στὶς 6 Ἰουνίου τοῦ 1581 ὁ Ἱερεμίας θὰ θέσει στὴν ἀλληλογραφία ἕνα τέλος μὲ τὴν προτροπὴ πρὸς τοὺς εὐαγγελικοὺς θεολόγους νὰ μὴ γράφουν στὸ ἐφεξῆς περὶ δογματικῶν ζητημάτων, ἀλλὰ μόνο ἔνεκα τῆς φιλίας (amicitiae tantum causa) καὶ ὅποτε τὸ ἐπιθυμοῦν.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλυπτικῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐκκλησιολογικῆς διάστασης αὐτῆς τίθεται ἤδη ἡ βάση γιὰ τὴν ἔκθεση δογματικῶν θεμάτων. Μὲ τὸν τέταρτο Τόμο τῆς σειρᾶς γίνεται ἡ ἀρχὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τέτοιου εἴδους ζητημάτων μὲ προεξάρχον σημεῖο αὐτὸ τῆς περὶ θεοῦ διδασκαλίας σὲ συνάφεια κυρίως μὲ τὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὶς μορφὲς τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου. Ἡ ἀνάδυση τοῦ Μονοθεϊσμοῦ κατέχει, ἐπίσης κεντρικὴ θέση στὴ διαπραγμάτευση, καθὼς καὶ ἡ ἀρχαία ὄντο-θεολογία (Θεολογία περὶ τοῦ ὄντος) ιδιαίτερα κλασσικῆς ἑλληνικῆς προέλευσης. Ἡ βασικὴ θέση τοῦ συγγραφέα εἶναι ὅτι Ἱερουσαλήμ καὶ Ἀθήνα οἰκοδομοῦν μιὰ διαφοροετικὴ ἐνότητα, τῆς ὁποίας ἡ

σύνθεση εἶναι θεμελιακὴ γιὰ τὴ συνέχεια καὶ τὴν πρόοδο ὁλόκληρης τῆς χριστιανικῆς Ἱστορίας τῆς θεολογίας.

Ἀπὸ τὸ μέσον τοῦ τόμου ἡ ἐφεξῆς. (σελ. 195-312) γίνεται ιδιαίτερον ἀνάλυση, ἴσως στὸ πιὸ γόνιμο κεφάλαιο τῆς παγκόσμιας διανόησης, τὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ σκέψη καὶ τὶς μεταγενέστερες ἐκφάνσεις αὐτῆς, νεοπλατωνισμό, καὶ ἐκλεκτικισμό. Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὀρθὰ τὴ σοκρατικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη ὡς σταθμὸ στὴν ἱστορία τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Φιλοσοφίας μὲ τὴν λίαν ἐπιτυχημένη ἐπισήμανση ὅτι μὲ τὸν Σωκράτη ὁ σκοπὸς τῆς νόησης δὲν ἔγκειται πιά στὴ γνώση τῆς φύσης ἀλλὰ σὲ μιὰ ἀνθρωπολογικῶν περιεχομένου συνειδητῆ πράξη ἠθικῶν βούλεσθαι. (σελ. 217). Μὲ αὐτὴ τὴ στροφὴ τῆς ἀνθρώπινης σκέψης πρὸς τὰ ἔσω, πρὸς τὴν κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ της ἰδρύεται ἐκ νέου ἡ Φιλοσοφία μὲσω τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ μαθητῆ αὐτοῦ Πλάτωνα. Κατὰ κυριολεξίαν θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι, πρὶν ἀπὸ τὴν στροφὴ αὐτὴ δὲν ὑπῆρξε ποτὲ στὴν πραγματικότητα ἀληθὴς Φιλοσοφία! (σελ. 216). Προϊούσης τῆς ἀνάλυσης ὁ συγγραφέας σημειώνει πολὺ εὐστοχα ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ μαιευτικὴ τέχνη συμπληρῶναι τὸ ἔργο της μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ιδέας τοῦ Ἀγαθοῦ ὡς ὑψίστης ιδέας, στὴ γνώση τῆς ὁποίας ὁ Ἔρως ὡς κινήτρια δύναμη βρίσκει τὴν τελειότητά του. Ἡ ιδέα τοῦ ὄντως Ἀγαθοῦ συνιστᾷ τὴν πεμπουσία, τὴν ἀπόλυτη ὁλότητα πρὸς τὴν ὁποία στρέφεται κάθε νοητικὴ σύλληψη, κάθε ἀπόπειρα γνωστικῆς ἀλλὰ καὶ ἠθικῆς ἀνόδου. Στὴν προσπάθεια κατανόησης τῆς ἔννοιας τοῦ Ἀγαθοῦ ἡ νόηση βρίσκει τὴν τελειότητά της, τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀκολουθία μιᾶς πορείας, ὅπου

τὸ κέρδος δὲν ἔγκειται στὴν κατάληψη τοῦ ζητούμενου ἀλλὰ στὴ διαρκῆ ἀναζήτηση. Ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν Σωκράτη συνίσταται στὴ γνώση τοῦ Ἀγαθοῦ. Αὐτὴ ἡ βασικὴ θέση ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ὀρθὴ πράξη εἶναι ἀδύνατη χωρὶς ὀρθὴ γνώση. Ἀπὸ ἐπιφανειακὴ καὶ φαινομενικὴ γνώση δὲν μπορεῖ νὰ προέλθει ὀρθὴ πρακτικὴ καὶ δράση! Ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἐνάρετο μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ ὡς ἐκ τούτου μόνον αὐτὸ τὸ ὁποῖο ὀρίζεται ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του μόνον μέσῳ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Αὐτὴ ἡ βασικὴ θέση ἰσχύει χωρὶς καμία ἐξαίρεση τόσο σὲ ἀτομικὸ ὅσο καὶ σὲ κοινωνικο-θικὸ πλαίσιο.

Ἡ παρουσίαση τοῦ συγγραφέα τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας μὲ τὶς ποικίλες ἐκφάνσεις αὐτῆς στὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ σκέψη συνιστᾷ ἓνα ἐπιστημονικὸ δημιουργικὸ ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖο βέβαια θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει σὲ ἀκόμη πιὸ γόνιμα συμπεράσματα, ἐὰν ὁ G. Wenz προσέγγιζε ἐπίσης τὸ θέμα τῆς ἐπίδρασης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης καὶ δὴ τοῦ πλατωνισμοῦ στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἔμφαση στοὺς Καππαδόκες καὶ τὶς Ἀρεοπαγιτικὲς συγγραφές. Ἰδέες, ὅπως αὐτὴ τοῦ ἀπόλυτου Ἀγαθοῦ ὡς τοῦ μόνου ἐπιθυμητοῦ στόχου γιὰ τὸ ὄν, τῆς στροφῆς πρὸς ἑαυτὸν γιὰ τὴν γνώση τῆς ἀλήθειας κ.ἄ. διαπότισαν καὶ ἐνέπνευσαν τὴ θεολογικὴ σκέψη ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν Πατέρων. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σημειώνουμε ἓνα ἔλλειμμα στὴν κατ' ἄλλα ἀξιόλογη προσπάθεια τοῦ Γερμανοῦ συστηματικοῦ θεολόγου.

Στὸν πέμπτο Τόμο τῆς σειρᾶς «Σπουδὴ συστηματικῆς θεολογίας» ὁ G. Wenz ἐκθέτει Θέματα Χριστολογίας μέσα στὸ

πλαῖσιο τῆς Ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῶν πηγῶν μιὰ ἐκ νέου λεπτομερῆ ἐπανεξέταση τῆς γένεσης τῆς πρώτης χριστιανικῆς θεολογίας ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη μέχρι τὶς δογματικὲς ἀποφάσεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ὁ G. Wenz ἀφιερώνει ἀρχικὰ τὴν ἀνάλυσή του στὴν Ἱστορία τῆς ἔρευνας τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ. Οἱ φάσεις τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐξετάζονται μὲ στόχο ὄχι νὰ ἐκθέσουν ἀπλὰ μιὰς γενικῆς φύσεως συζήτηση περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναδείξουν ἐκείνη τὴ Χριστολογία ἡ ὁποία θεμελιώνεται σὲ δύο ἰδρυτικὰ γιὰ τὸ Χριστιανισμὸ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα, τὸ Πάσχα καὶ τὴν Πεντηκοστή. Σὲ σύνδεση μὲ τὸ παραπάνω ὁ G. Wenz ἀναπτύσσει τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὴν βασιλεία τοῦ θεοῦ καὶ διερευνᾷ παράλληλα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ δίκη καὶ τὴν καταδίκη τοῦ Ἰησοῦ. Σὲ τρία κεφάλαια (14, 15, 16) ἐπανεξετάζει τὶς ἀπαρχὲς τῆς ἀρχέγονης χριστιανικῆς Χριστολογίας τῆς ὁποίας ὡς πρώτη ἡμερομηνία τίθεται τὸ Πάσχα. Ἔτσι ὁ G. Wenz στρέφεται ἀρχικὰ στὴν Ἀνάσταση τοῦ Ἐσταυρωμένου, κατόπιν στὸ γεγονός τοῦ Σταυροῦ τοῦ ἀνασάντος καὶ τέλος στὸ μέλλον τοῦ ἐρχόμενου. Γιὰ τὴ συστηματικὴ, συνολικὴ ἀποψη τοῦ Wenz καθοριστικῆς σημασίας εἶναι ἡ θέση ὅτι ὁ θεὸς τοῦ Πάσχα μὲ τὴ δύναμη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ μέσῳ τῆς Ἀνάστασης τοῦ Ἐσταυρωμένου Ἰησοῦ ἀπὸ τὴ Ναζαρετ ἀποκαλύπτεται καὶ γίνεται γνωστὸς στὰ ἁμαρτωλὰ τέκνα του, τοὺς ἀνθρώπους ὡς ὁ φιλεὺςπλαχνος Πατέρας.

Ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Πασχάλιου γεγονότος

ή θεωρία περί τῆς ζωῆς τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ ἀνοίγει τὸ παράθυρο μιᾶς ἀνάμνησης τῆς δημιουργίας, ἡ ὁποία ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τόσο τὴν Πατρικὴ διάσταση τοῦ δημιουργοῦ ὅσο καὶ τὸν ἀρχικὸ ὄρισμό τοῦ ἀνθρώπινου κτίσματος ὡς τέκνου τοῦ θεοῦ. Ὁ Σταυρὸς τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴν Ναζαρετ καθίσταται ἀντιληπτὸς ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ Πασχάλιου γεγονότος, ἀρχικὰ ὡς αἰτία γνώσης τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κακοῦ στὸν κόσμο οὕτως ὥστε ἀπὸ τὸ Πάσχα καὶ ἐφεξῆς νὰ ἰσχύσει ὡς τὸ δραστικὸ ἐκεῖνο μέσο γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ συμφιλίωσή του μὲ τὸ θεό. Ὁ ἀναστῆνός σταυρωθεὶς εἶναι τὸ Εὐαγγέλιο προσωποποιημένο. Τὸ ἐσχατολογικὸ μάθημα, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ ἄρρηκτη συνάφεια μὲ τὴν τελείωση τῆς δημιουργίας στὴ Βασιλεία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀναφέρεται στὴν ἐπάνοδο καὶ ἐπιστροφή τοῦ ἐσταυρωμένου μὲ τὴν ἀδιασάλυπτη βεβαιότητα τῆς πίστεως.

Ὁ ἕκτος καὶ τελευταῖος ὑπὸ ἐξέταση Τόμος εἶναι ἀφιερωμένος στὴ θεματικὴ τοῦ γεγονότος τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἐν γένει στὴν Πνευματολογία. Στὸν τόμο καταδεικνύεται μέσῳ μιᾶς διεισδυτικῆς ἀνάλυσης ἡ σημασία τῆς ἔννοιας τοῦ Πνεύματος στὰ πλαίσια τῆς Βίβλου καὶ τῆς πρώιμης χριστιανικῆς θεολογίας. Ἐπίσης, πολὺ διεξοδικὰ ἐκτίθενται ἡ γένεση καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπίδραση τοῦ τριαδικοῦ δόγματος. Πιὸ συγκεκριμένα μέσῳ τῆς ἀνάλυσης παρουσιάζεται ἡ συμβολὴ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων καὶ Ἀπολογητῶν (σελ. 251-271), ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς τῶν ὁποίων ἔδωσε τοὺς πρώτους λίθους γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς στέρεου καὶ συνεκτικοῦ τριαδολογικοῦ οἰκοδομήματος. Κατόπιν ἐκτίθε-

νται (σελ. 272-310) οἱ θεματικὲς τῆς Χριστολογίας τοῦ Λόγου καὶ τῆς Τριαδολογίας σὲ συνάφεια μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ μέσῳ τῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης ἐννοιῶν, ὅπως, οὐσία, ὑπόσταση, μονοθεϊσμός, οἰκονομία, διακρινόμενα στὸν ἑαυτὸ τῆς ἐνότητα, οἱ ὁποῖες ἀπέτελεσαν λέξεις-κλειδιά γιὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση καὶ διαμόρφωση τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Ὁ συγγραφέας δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθεῖ ἀκροθιγῶς καὶ στὴ διαμάχη γιὰ τὸ δογματικὸ ζήτημα τοῦ Filioque, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἔχει ἀφιερῶσει μιὰ ξεχωριστὴ μελέτη. Ἡ μελέτη αὐτὴ βρῖσκεται στὸ δευτέρου τόμο τῆς συλλογῆς ἄρθρων σχετικὰ μὲ θεμελιώδη ζητήματα οἰκουμενικῆς θεολογίας, δημοσιευθεῖσα στὸ Göttingen 2010².

Μὲ τὴν κριτικὴ παρουσίαση καὶ τοῦ ἕκτου Τόμου τῆς σειρᾶς γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ὁποίας ὑπολείπονται ἄλλοι τέσσερις τόμοι, ἐπιχειρήθηκε μιὰ κατὰ τὸ μέγιστο δυνατό βαθμὸ ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου τοῦ G. Wenz καὶ ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἀποτυπωθεῖ στὸ ἔξῃς συμπέρασμα: Μὲ βασικὸ σύνθημα “*Contra spem in spem*” ὁ Gunter Wenz ἐπιχειρεῖ νὰ καταστήσει μὲ συστηματικὸ τρόπο εὐλῆπτα κεντρικὰ σημεῖα τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας ἐντάσσοντάς τα σὲ μιὰ οἰκουμενικὴ διάσταση. Τῆς ἀνάλυσης τῶν θεμάτων τῶν ἐπιμέρους παραγράφων προηγεῖται ἡ παράθεση ἑκτενοῦς βιβλιογραφίας γεγονὸς ποὺ αὐξάνει σὲ πολὺ

2. Grundfragen ökumenischer Theologie. Gesammelte Aufsätze. Band 2, Göttingen 2010 (Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie. Hg. von Chr. Axt-Piscalar und G. Wenz, Bd 131).

μεγάλο βαθμό τῆ χρηστικότητα τῆς μελέτης. Προϊούσης τῆς ἀνάλυσης θεμελιωδῶν καὶ θεολογικῶν ζητημάτων ἀναδεικνύονται ἐκτιμήσεις καὶ θέσεις τοῦ συγγραφέα οἱ ὁποῖες συμβάλλουν οὐσιαστικά στὴν ὀρθὴ κατανόηση τῆς προβληματικῆς πού τὰ περιβάλλει. Ταυτόχρονα οἱ ἐκτιμήσεις καὶ οἱ θέσεις αὐτὲς ὀδηγοῦν σὲ ἐρμηνεῖες πού προωθοῦν περισσότερο οἰκουμενικὲς προοπτικὲς καὶ δὲν περιορίζονται στὸν κλασσικὸ τρόπο δογματικῆς ὁμολογιακῆς ἐξηγητικῆς, γεγονός πού θὰ ἀκύρωνε τὴν ἀρχικὴ σκοποθετικὴ τοῦ πονήματος: Νὰ παρουσιάσει ἀντιλήψεις καὶ ἀπόψεις τῆς νεότερης προτεσταντικῆς θεολογίας καὶ νὰ τίς θέσει σὲ μιὰ οἰκουμενικὴ προοπτικὴ. Θεωροῦμε ὅτι ὁ Gunter Wenz πέτυχε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ στόχο του καὶ γι' αὐτὸ κυρίως τὸ λόγο συστήνουμε ἀνεπιφύλακτα σὲ κάθε ἐνδιαφερόμενο τὴν ἐν λόγω μελέτη συστηματικῆς θεολογίας.

Θεόδωρος Ἀλεξόπουλος

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ - ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *Ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς Μετεώρων*, ἔκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν - Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 2011, σελ. 181.

Τὸ τελευταῖο πόνημα τοῦ χαλκέντερου ἐρευνητῆ τῆς ἱστορίας καὶ τέχνης τῶν Μετεώρων καὶ ἀξίου διαδόχου τοῦ «σκαπανέα» τῆς ἱστορίας τοῦ χώρου Ν. Βέν, τοῦ ἀείμνηστου πλέον Δημητρίου Σοφianoῦ, εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας μέσῳ μιᾶς φροντισμένης ἐκδοσης τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σχετικὰ πρόσφατα. Ἡ συνερ-

γασία του μὲ τὸν κ. Λάζαρο Δεριζιώτη - πρῶν ἔφορο βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων - μὲ πολὺχρονη θητεία στὸ θεσσαλικὸ χῶρο καὶ ἄρα γνώστη τῆς ιδιαίτερης καλλιτεχνικῆς παράδοσης πού ἀναπτύχθηκε κατὰ τὴν Ὑστεροβυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ περίοδο στὸ μοναστικὸ κέντρο τῶν Μετεώρων, ἀπέφερε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ κομψὸ τομίδιο τῶν 181 σελίδων, ὅπου τὰ κείμενα - ἐν εἴδει περισσότερο ἱστορικοῦ διαγράμματος - καταλαμβάνουν σὲ ἕκταση μόνο τὸ ἓνα τρίτο τοῦ συνόλου.

Μὲ συνοπτικὸ ἀλλὰ πολὺ κατατοπιστικὸ τρόπο παρακολουθοῦμε τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τῶν Μετεώρων (14^{ος} αἰ.), ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἴδρυσῆς τῆς ὡς τὰ μέσα τοῦ 20^{ου} αἰ., ὁπότε γνωρίζει τὴν τέλεια ἐγκατάλειψη καὶ τὸ φάσμα τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐρήμωσης. Οἱ ἐκτεταμένες ἀνασπλωτικὲς ἐργασίες ἀνέδειξαν αὐτὸ τὸ ἄγνωστο κάπως - πλὴν ιδιαίτερο - μνημεῖο τῶν Μετεώρων, ἂν καὶ πραγματοποιήθηκαν μὲ δυσκολία λόγῳ τοῦ δυσπρόσιτου τῆς περιοχῆς, ὅπου οὔτε τὰ τεχνικὰ μέσα τοῦ καιροῦ μας ἦταν ἱκανὰ νὰ προσφέρουν λύσεις. Ὡς ἐπιστέγασμα τῆς ἐργώδους αὐτῆς προσπάθειας ὁ παρῶν τόμος, πού ἐκθέτει μέσα ἀπὸ τὴν προσεγμένη καὶ πλούσια εἰκονογράφηση -σὲ 125 ὀλοσέλιδες φωτογραφίες καὶ σχέδια- τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τοῦ μνημείου ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιαίτερη θέση του στὴν καλλιτεχνικὴ παράδοση τῶν Παλαιολόγειων χρόνων.

Τὸ ἔργο τῶν δύο ἐρευνητῶν ἀπευθύνεται σὲ κάθε ἀναγνώστη πού διαθέτει ἀπλὰ ἀγάπη γιὰ τὴν παράδοση, τὴ τέχνη καὶ τὴν τοπικὴ ἱστορία. Οἱ σύντομες βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς καὶ τὸ ἀπολύτως προσιτὸ -χωρὶς χρῆση ἐξεζητημένης

όρολογίας- κείμενο, ακόμη και για καλλιτεχνικά θέματα (εικονογράφηση, τεχνολογία), επιβεβαιώνουν την προϋπόθεση κρίση.

Ἡ προσπάθεια ἀνάδειξης τοῦ πλούτου τῶν Μετεώρων ἔχει ἀκόμη μέλλον. Ἡ συμβολή τῶν δύο συγγραφέων μέσα ἀπὸ τὴν παρούσα διαπραγμάτευση θέτει τοὺς ὅρους καὶ τὸ μέτρο μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, πὺ ἀπευθύνεται καὶ στὸ μέσο ἀναγνώστη ἀποβλέποντας στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς μνήμης του καὶ στὴν εὐαισθητοποίηση τῆς ὀπτικῆς του.

Γεώργιος Παπαδόπουλος

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΥ-
ΠΡΙΟΥ καὶ ΕΛΕΝΗΣ ΚΑΣΣΕΛΟΥΡΗ - ΧΑ-
ΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, *Ἐκεῖ Συμβαίω. Ἐμφυλα θεολογικά δοκίμια*, Ἄρμος,
Ἀθήνα 2012.

Οἱ κ. Σπυριδοῦλα Ἀθανασοπούλου - Κυπρίου καὶ Ἐλένη Κασσελοῦρη - Χατζηβασιλειάδη, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Ἄρμου, ἐξέδωσαν ἕνα πραγματικὰ χαριτωμένο «γυναικεῖο» βιβλίο. Ὁ τίτλος του, *Ἐκεῖ Συμβαίω*, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπότιτλος, *Ἐμφυλα θεολογικά δοκίμια*, παραπέμπουν σὲ μία ἐναλλακτικὴ διαφοροποιητικὴ φωνὴ στὸ χῶρο τῆς θεολογικῆς παραγωγῆς. Παραπέμπουν σὲ ἕνα γυναικεῖο λόγο στὸν ὅποιο δὲν εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ συνδέουμε μὲ τὴ θεολογία, ἰδιαίτερα μὲ τὴν ὀρθόδοξη.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου στριγγίζεται σὲ τρεῖς ἄξονες. Οἱ ἄξονες αὐτοὶ ἐκφράζουν τὸ διαφοροτικὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον τῶν δύο συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινὴ τους πορεία πὺ συναντᾶται σὲ ἕνα κοινὸ: νὰ «ἀποκαλύψουν» -μὲ μιὰ ἄλλη ἀνάγνωση- τὴν

παρουσία τῶν γυναικῶν στὴν ὀρθόδοξη ἐκκλησία καὶ θεολογία, ἡ ὁποία βρίσκεται ἐκεῖ, στὴν ἀφάνεια καὶ στὰ ἐνδότερα, ἀλλὰ πάντα ἔτοιμη νὰ συμβάλλει στὴν πραγμάτωση τῆς κοινότητας καὶ στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀλληλοπερικωροτικῆς κοινωνίας.

Πρῶτος ἄξονας τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ βιβλικὴ ἐρμηνευτικὴ, ὑπὸ τὸ πρῶτο τῆς φεμινιστικῆς ἐρμηνείας, πὺ δίνει καὶ τὰ πὺ πολλὰ ἐρεθίσματα -ἀφοῦ ἔχει ὡς βάση ἔρευνας τὴν πρώτη χριστιανικὴ κοινότητα καὶ τὸν τρόπο πὺ βιώθηκε ἐκεῖ τὸ «μυστήριον» τῆς συμπερίληψης τῶν πάντων σὲ ἕνα σῶμα. Σὲ αὐτὴν τὴν πρώτη κοινότητα, διακρίνουμε τὴ ζωντανὴ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν, πὺ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου «κρούστηκε» πίσω ἀπὸ στερεοτυπικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἀναπαράστασεις. Ἡ φεμινιστικὴ ἐρμηνευτικὴ «σκάβει» τὰ κείμενα κάνοντας ἕνα εἶδος «ἀρχαιολογίας τῆς γνώσης» γιὰ νὰ μᾶς παραδώσει στὴν πὺ αὐθεντικὴ τῆς μορφῆς τῆς συμμετοχικῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων πὺ ἔχει «θαφεῖ» ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐπιχωματώσεις τῆς ἀνδροκρατούμενης καὶ πατριαρχικῆς κοινωνίας. Βρίσκει μέσα στὶς λέξεις τὴ ζωντανὴ παρουσία τῶν γυναικῶν, τότε πὺ ἡ ἀμεσότητα τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ αὐθεντικότητα τῆς ἐπικοινωνίας μαζί του «κατασκευάζει» πραγματικὲς σχέσεις «μέριμνας γιὰ τὸν ἄλλον», ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ἡ φεμινιστικὴ ἠθικὴ, καὶ ἀναδείκνυε τὸ δημιουργικὸ ρόλο τῶν γυναικῶν σὲ ἕνα σῶμα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν.

Ἡ κ. Κασσελοῦρη ἔχει αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φεμινιστικὴ ἐρμηνεία καὶ τὸ ὑπηρετεῖ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο ὄχι μόνο μὲ τὴν

ἐρευνητική της δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ δυναμικὴ της παρουσία σὲ πολλὰ διεθνή φόρα. Στὸ βιβλίον αὐτό, σὲ συμφωνία μὲ τὸ μόνιμο χαρακτηριστικὸ ἰδίωμα τῆς φεμινιστικῆς σκέψης ποὺ εἶναι ἡ κριτικὴ, ἡ συγγραφέας θέτει ἓνα διπλὸ κριτικὸ ἐρώτημα: μὲ «ὄχημα» τῆς φεμινιστικῆς θεολογίας ἀπευθύνει τὴν κριτικὴ της πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ θεολογίαν καὶ μὲ «ὄχημα» τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν στέκεται κριτικὰ ἀπέναντι στὴ φεμινιστικὴ θεολογία.

Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, μὲ βάση τὴ φεμινιστικὴ θεολογία καὶ τὴ φεμινιστικὴ ἀνάγνωση τῆς Καινῆς Διαθήκης διατυπώνει τὸ βασικὸ ἐρώτημα «ἂν ἡ ἐκκλησία μὲ τὴ θεολογία καὶ τὴν πράξιν της βοηθᾷ στὴν ὑπέρβαση τῶν κάθε λογῆς στερεοτύπων καὶ ὁδηγεῖ στὸ οὐκ ἓν ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἢ συνεχίζει νὰ ἀναπαράγει ἀντιλήψεις ποὺ δὲν συνάδουν μὲ τὴ φύση της καὶ τὴν ἑσχατολογικὴ της προοπτικὴ» (σ. 19). Μὲ μιὰ φεμινιστικὴ κριτικὴ ματιὰ «ἐλέγχει», δηλαδή περνᾷ ἀπὸ κριτικὸ ἔλεγχο, τὰ τοπικὰ καὶ πρόσκαιρα κοινωνικὰ καὶ πολιτιστικὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα παίρνουν τὸ μανδύα τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ αἰώνιου καὶ καθορίζουν ρόλους καὶ κανόνες ποὺ «βαραίνουν» τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς ἀποτυπώνονται σὲ μικρὰς ἐπιμέρους παραδόσεις ποὺ παίρνουν τὴ μορφή οἰκουμενικῆς Παράδοσης.

Ἀπὸ τὴν ἄλλαν πλευρὰ, μὲ βάση τὴν ὀρθόδοξον θεολογία καὶ ὑπὸ τὸ φῶς πάντα τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀντιμετωπίζει κριτικὰ τὴ φεμινιστικὴ θεολογία θέτοντας τὸ ἐρώτημα τῆς συμβολῆς της στὴν ὀρθόδοξον ἐρμηνείαν καὶ προοπτικὴν. Τὸ ἐρώτημα ποὺ θέτει ὁδηγεῖ σὲ θετικὴ

ἀπάντηση, καθὼς, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἴδια, «[ἡ] φεμινιστικὴ ἐρμηνευτικὴ καὶ θεολογία μᾶς θυμίζει ὅτι ὅλοι καὶ ὅλες κουβαλᾶμε πλείστες ὅσες στερεοτυπικὲς ἀντιλήψεις... ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἀνισότητα, τὴν ἀδικίαν, τὴ βίαιον ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ, τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ συνανθρώπου ὡς ἄλλου. Μᾶς θυμίζει, ἐπίσης, ὅτι συνήθως γνωρίζουμε μέρος τῆς ἀλήθειας καὶ ἀγνοοῦμε σημαντικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ κατανοήσουμε καλύτερα καὶ εἰς βάθος τὴ χριστιανικὴ μας παράδοση» (σελ. 48-49).

Δεύτερος ἄξονας τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ συστηματικὴ θεολογικὴ προσέγγιση ὑπὸ τὸ πρῶτον -βεβαίως πάντα- τῆς φεμινιστικῆς ὀπτικῆς. Ἡ κ. Ἀθανασοπούλου μὲ πιὸ συστηματικὸ θεολογικὸ τρόπο κάνει μιὰ φεμινιστικὴ ἀνάγνωση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στὰ θεμελιώδη τῆς στοιχεῖα, ὅπως λέει ἡ ἴδια: στὴν ἀποκάλυψη, τὴν ἐκκλησιολογία ἢ ἀκόμη καλύτερα τὴν «ἐκκλησιακότητα» (ὄρο ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ συγγραφέας), τὴν ἑσχατολογία. Χρησιμοποιώντας τὰ ἐργαλεῖα ἀνάγνωσης ποὺ προσφέρει ἡ φεμινιστικὴ σκέψη, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴν «ἀντικειμενοποίηση», διερευνᾷ τοὺς κινδύνους «ἐκπτώσεως» τῆς ἀποκαλυμμένης ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ σὲ ἀντικειμενοποιημένη ἀλήθεια. Ἡ προσπάθεια, δηλαδή, νὰ ὀρίσουμε καὶ νὰ προσδιορίσουμε τὸ Θεὸ ὡς ἀντικείμενον καὶ ὄχι νὰ Τὸν γνωρίσουμε μέσα ἀπὸ τὴν ἀγάπην καὶ ὡς ἀγάπην.

Ὅπως σημειώνει ἡ συγγραφέας, «[ἡ] ἀγάπη προσδίδει ἀξιοπιστίαν στίς πεποιθήσεις τοῦ φορέα της, ἐπειδὴ καταρχὰς οἱ πεποιθήσεις αὐτὲς δὲν εἶναι συμπτωματικὲς, ἐφ' ὅσον ὁ φορέας εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν προδιάθεσίν του πρὸς τὴν ἀγάπην.

Καί, δεύτερον, οί πεποιθήσεις εἶναι ἀξιόπιστες, ἐπειδὴ ὁ φορέας, πού σέβεται τὴν ἑτερότητα τῶν πραγμάτων/ὄντοτήτων, πού θέλει νὰ γνωρίσει καὶ ἀνοίγεται σὲ αὐτά, ἐπιτρέπει στὰ πράγματα/ὄντοτητες νὰ ἀποκαλύψουν τίς ἰδιότητες καὶ τὰ χαρακτηριστικά τους» (σελ. 64). Συνεπικουρούμενη ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, ἡ συγγραφέας ἐστιάζει στὴν ἀγάπη ὡς κινητήρια δύναμη τῆς γνώσης, ὡς διαδικασία κατάκτησής της, ὡς μέσο ἀποφυγῆς τῆς ἀπολυτότητας, ὡς «ἐκφραστή» τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἑτερότητας, ὅποιαδήποτε μορφή καὶ ἂν φέρει καὶ ὅποιοδήποτε ὄνομα καὶ ἂν ἔχει (τῶν γυναικῶν, τῶν μαύρων, τῶν ἀναπήρων, τῶν ὁμοφυλόφιλων καὶ οὕτω καθεξῆς).

Τελικά, ἡ συγγραφέας ὁδηγεῖται μὲ συστηματικὸ τρόπο σὲ μιὰ ἀ-συστηματικὴ θεολογία, ὅπως τὴ χαρακτηρίζει ἡ ἴδια, ἡ ὁποία θὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ δεχθεῖ «νέα ἐρωτήματα» καὶ «νέες διερευνήσεις» στὰ δεδομένα τῆς θεολογικῆς παράδοσης. Θεωρεῖ ὅτι τὰ ἐρωτήματα τῆς φεμινιστικῆς θεολογίας μποροῦν νὰ βροῦν τόπο -νὰ χωρέσουν- μέσα στὴν ὀρθόδοξη θεολογία, καθὼς αὐτὴ ἡ τελευταία, παρὰ τοὺς διαφοροητικούς στόχους, ἔχει παρόμοιες ἀφηγησιακὲς σκέψεις καὶ ἐμπειρίες μὲ τὸ φεμινισμό: τὴν ἀλληλοσυσχέτιση, τὴν ἀποδοχὴ τοῦ διαφοροητικοῦ, τὴ διάβρωση τῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων. Ἐπιπλέον, θεωρεῖ τὴ φεμινιστικὴ ὀπτικὴ ἰδιαίτερα σημαντικὴ «ἂν θέλουμε νὰ ἀναπτύξουμε μιὰ ἐκκλησιολογία τῆς πράξης, μιὰ θεολογία τῆς διακονίας καὶ μιὰ θεολογία τῆς ἑτερότητας» (σελ. 78), ὅπως τονίζει ἡ ἴδια ἐν κατακλείδι.

Ὁ τρίτος ἄξονας τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευση, τὴν ὁποία ὑπ-

ροτοῦν καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς καὶ μάλιστα κατὰ διπλὸ τρόπο, τόσο στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἀφοῦ διδάσκουν στὸ Λύκειο, ὅσο καὶ στὴν Ἀνώτατη, ἀφοῦ διδάσκουν στὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο. Καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς συμφωνοῦν ὅτι ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευση -κατὰ βάση ὀρθόδοξη-, πού παρέχεται στὸ σχολεῖο, θὰ πρέπει, ἀφ' ἑνός, νὰ ἀπελευθερώσει ἀπὸ στερεότυπα καὶ προκαταλήψεις πού ἔχουν παρεισφορῆσει στὴ χριστιανικὴ θεολογία καὶ πράξη ὅσον ἀφορᾷ ἔμφυλους ρόλους καὶ συμπεριφορές, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ὑπερβαίνει μέσα ἀπὸ τὴν καταλλαγή καὶ τὴ συμφιλίωση τίς διακρίσεις καὶ ἀνισότητες φύλου ἀλλὰ καὶ κάθε διαφοροητικότητας.

Ἔτσι, ἡ μία συγγραφέας μὲσω τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ἡ ἄλλη μὲσω τῆς συστηματικῆς προσέγγισης συμπληρώνουν τὸ πᾶσι τῆς ἔμφυλης διάστασης τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ πρακτικῆς. Ἀφηγησια καὶ στόχος καὶ τῶν δύο συγγραφέων εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τους νὰ ἀκουστεῖ ἡ φωνὴ τῶν γυναικῶν καὶ στὸν ὀρθόδοξο θεολογικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ χώρο. Ἐνα χώρο δύσκολο, ὅπου οἱ γυναῖκες ἀντιμετωπίζονται πολλὰ φορὲς ἀκόμη μὲ δυσπιστία, μὲ κλεψασμὸ, μὲ προκατάληψη, ἂν καὶ ἀποτελοῦν τὴν πλειοψηφία τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ' ἄλλου, αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ συνεισφορὰ τῆς φεμινιστικῆς σκέψης, νὰ «δίνει φωνή» στὴ σιωπηρὴ παρουσία, νὰ «δίνει ὄνομα» στὴν ἀνώνυμη ἑτερότητα, νὰ «ἀπο-καλύπτει» τὴ θολὴ ὁρατότητα, νὰ ἀναδεικνύει τὴν ἰδιαίτερότητα προσώπων καὶ καταστάσεων.

Τελικά, τὰ ἔμφυλα θεολογικὰ δοκίμια ἀποκαλύπτουν τὴ συμμετοχικὴ παρουσία τῶν γυναικῶν στὶς χριστιανικὲς κοι-

νόητες, ἀναδεικνύουν τις πηγές ἀνισό-
τητας καὶ ἀσυμμετρίας ποὺ μπορεῖ νά
«κρύβονται» στὸ θεολογικὸ λόγο καὶ τις
ἐκκλησιαστικὲς δομές, στρέφουν τὴν
προσοχὴ στὶς ἐμπειρίες καὶ τὶς ἀξίες τῶν
γυναικῶν, προβάλλουν ἐναλλακτικὲς
θεολογικὲς θέσεις καὶ τοποθετήσεις.
Ἐπομένως, ὅπως ἀναδεικνύουν οἱ μελέ-
τες τῶν δύο συγγραφέων ἡ συμβολὴ τῆς
φεμινιστικῆς σκέψης καὶ προβληματικῆς
προκαλεῖ καὶ ταυτόχρονα ἐμπλουτίζει
τὴν ὀρθόδοξη θεολογία: προκαλεῖ διότι
ὑποβάλλει σὲ κρίση καὶ κριτικὴ τὴν
παραδοσιακὴ θεολογικὴ σκέψη καὶ
ἐμπλουτίζει διότι μπορεῖ νά ὀδηγήσει
σὲ ἕναν θεολογικὸ ἀναστοχασμὸ ὑπὸ τὸ
φῶς τῆς γυναικείας ἐμπειρίας -ἐξίσου
πολύτιμης ὅπως καὶ τῆς ἀνδρικῆς- γιὰ
τὴν πραγμάτωση μιᾶς συμμετοχικῆς καὶ
ἀκέρατης κοινωνίας προσώπων.

Νίκη Παπαγεωργίου,
Ἐπικ. Καθηγήτρια Τμήματος Θεολογίας
Α.Π.Θ.

Ἰωσήφ Βιβιλάκης (φιλολογικὴ ἔκδοση,
εἰσαγωγή, σχόλια, γλωσσάριο), *Αὔξε-
ντιανὸς Μετανοημένος [1752]*, ἔκδ.
Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2010,
σελ. 601.

Ἡ φιλολογικὴ ἔκδοση τῆς δραματικῆς
σάτιρας τοῦ 18ου αἰῶνα μὲ τίτλο *Κωμω-
δία ἤτοι Ἔργα καὶ καμώματα τοῦ μι-
ροῦ ψευδοσκηπτοῦ Αὔξεντιοῦ τοῦ ἐν τῷ
Κατιρλίῳ καὶ τῶν ἀσεβεισάτων καὶ ἀθέ-
των ἐκείνου μαθητῶν, ὁπαδῶν καὶ διδα-
σκάλων ἢ Αὔξεντιανὸς μετανοημένος*,
ἐντάσσεται στὸ πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ
προγράμματος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
γιὰ τὸ ἑλληνικὸ θέατρο στὴν ἐποχὴ τοῦ
Μεσαίωνα, τῆς ἀναγέννησης καὶ τῆς

Τουρκοκρατίας. Ὁ ἐπιμελητὴς καὶ ἐκδό-
της, Ἰωσήφ Βιβιλάκης, συνοδεύει τὴν
δημοσίευση τοῦ ἔργου μὲ μία ἐμπερι-
στατωμένη καὶ πλούσια εἰσαγωγή ὅπου
διαπραγματεύεται τὴν ταυτότητα τοῦ
συγγραφέα τοῦ ἔργου, τὶς πηγές καὶ τὰ
πρότυπά του, τὸ ἱστορικὸ καὶ θρησκευ-
τικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται
τὸ ἔργο, τὰ ἱστορικὰ πρόσωπα τοῦ
ἔργου. Ἐπιπλέον ὁ ἐκδότης ἐξετάζει
ἀναλυτικὰ τὴ δραματουργικὴ δομὴ, τὶς
δραματουργικὲς συμβάσεις, τὴ γλῶσσα
καὶ τὸ ὄφος τοῦ ἔργου καὶ παρέχει γλωσ-
σάρι καὶ εὔρετήριο ὀνομάτων στὸ τέλος
τοῦ τόμου. Τὸ ἴδιο τὸ ἔργο δημοσιεύεται
σχολιασμένο ἀπὸ τὸν ἐκδότη μὲ βάση τὸ
πλήρες κείμενο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς
Βουλῆς, ἐνῶ ἔχουν ληφθεῖ Ἐπόψη καὶ τὰ
χειρόγραφα τῆς Γενναδείου βιβλιοθήκης
καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ζαγοράς.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ ἔργου δομεῖται γύρω
ἀπὸ τὸν Αὔξεντιο, ἕναν μοναχό, ὁ
ὁποῖος εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ χωριὸ Κα-
τιρλί στὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας καὶ ἦταν
διάσημος ὡς ἅγιος καὶ θεραπευτὴς. Στὸ
ἔργο παρουσιάζεται ὁ σχηματισμὸς τοῦ
δικτύου ὑποστήριξης τοῦ Αὔξεντιοῦ, ὁ
μηχανισμὸς τῶν οἰκονομικῶν τῆς ὁμά-
δας, οἱ τεχνικὲς τῆς θαυματουργίας μὲ
τοὺς μισθωμένους «ἀρρώστους», οἱ
ἐξορκισμοὶ καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Αὔξε-
ντιοῦ ὡς χαρισματοῦχου πνευματικοῦ
πατέρα ποὺ βλέπει ὁράματα καὶ διδά-
σκει ὑπὲρ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ τῶν Καθο-
λικῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Στὸ τέλος τῆς
κωμωδίας, τὸ 1752, ἀποκαλύπεται ἡ
ἀπάτη, ὁ Αὔξεντιος συλλαμβάνεται ἀπὸ
τοὺς Τούρκους καὶ στὴν Κωνσταντινού-
πολη προκαλοῦνται ταραχὲς ποὺ ἔχουν
ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκδίωξη τοῦ Παΐσι-
ου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ τὴν

ἐπιστροφή στὸν θρόνο τοῦ ἐξόριστου Κυρίλλου Ε', τὸν ὁποῖο προπαγάνδιζε στὸ κήρυγμά του ὁ Αὔξεντιος.

Στόχος τοῦ ποιητῆ τοῦ ἔργου, πού σύμφωνα μὲ τὸν ἐκδότη εἶναι μᾶλλον ὁ Καλλίνικος Γ., εἶναι νὰ μπορέσει μέσα ἀπὸ τὸ διάλογο νὰ πετύχει τὸν διδακτικὸ στόχο του: νὰ ἀναιρέσει τὴ διδασκαλία τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ἀναβαπτισμοῦ καὶ ταυτόχρονα νὰ ἐλέγξει τὴ θεοκαππλία ἀσυνειδήτων κληρικῶν καὶ νὰ σπλιτεύσει τὰ ἀγιωτικά καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπινου πόνου ἀπὸ δῆθεν πνευματικούς ὁσίους.

Ἡ ἐξαιρετικὴ ἔκδοση παρουσιάζει γλωσσολογικὸ, λεξικογραφικὸ καὶ ὑφολογικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἐμπλουτίζει τὴν ἑλληνικὴ προεπαναστατικὴ δραματολογία καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία μὲ ἓνα σατιρικὸ διαλογικὸ κείμενο. Ἐκτὸς τῆς μελέτης τοῦ κειμένου, ἡ κωμωδία δείχνει νὰ εἶναι ἓνας κρικός στὴν ἑλληνικὴ δραματογραφία, ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὴ βυζαντινὴ παράδοση τῶν διαλογικῶν σατιρῶν μὲ τὸ ἑλληνικὸ θέατρο τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων. Ἡ κωμωδία συνδέει τὴν ἐπιφυλακτικὴ ὡς πρὸς τὴν αὐτόνομη θεατρικὴ πρακτικὴ βυζαντινὴ παράδοση μὲ τὸν μεταβυζαντινὸ ἑλληνισμό πού ἔχει ἐξοικειωθεῖ ἀπὸ τὴ μία μὲ τὸ θέατρο τῶν Ἰησοῦιτῶν στὸ Αἰγαῖο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὰ διδάγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ συγκεκριμένη κωμωδία φαίνεται νὰ εἶναι ἓνα δημιούργημα γόνιμου πολιτισμικοῦ διαλόγου (σελ. 288). Γιὰ τὸν ἐκδότη «μέσα ἀπὸ τὸν κεντρικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἥρωα στὴν κωμωδία ὀρίζεται τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι ἑλληνικὸ, στὰ μισὰ του 18ου αἰῶνα, τὴ στιγμή πού ἀνατέλλει ἀπὸ τὴ Δύση τὸ ἀστὲρι τοῦ Διαφωτισμοῦ» (σελ. 19).

Ὡστόσο ἡ σημασία τῆς ἔκδοσης τῆς συγκεκριμένης κωμωδίας δὲν ἐξαντλεῖται στὰ παραπάνω. Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Βάλτερ Ποῦχνερ, «σημαντικὸ ἱστορικὸ ντοκουμέντο γιὰ πτυχὲς τῆς δημόσιας καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, γιὰ τὶς ὁποῖες συνθήκες δὲν ὑπάρχουν ἱστορικὲς μαρτυρίες» (σελ. 15). Ἐὰν καὶ ὑπάρχουν ὀρισμένοι μελετητὲς οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν τὴν ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῆς κωμωδίας, καθὼς αὐτὴ ἀποτελεῖ ἔργο σπλιτευτικὸ καὶ ἄρα λιγότερο ἀντικειμενικὸ, ὁ ἐκδότης ἐκφράζει τὴ διαφωνία του μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη. Σὲ ξεχωριστὴ ὑποενότητα ἀναπτύσσει μὲ σύγχρονους ἐπιστημολογικοὺς ὅρους τὸ ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότητας στὴν ἱστορικὴ ἀφήγηση καὶ τῆς χρήσης τῶν πηγῶν καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἱστορικὴ ἀξία τοῦ ἔργου ἐξηγώντας ὅτι ἡ σάτιρα, ἀπελευθερωμένη καθὼς εἶναι ἀπὸ συμβάσεις, ἀποκαλύπτει ζητήματα καὶ ὄψεις τῆς ἱστορίας πού θὰ ἔμεναν στὴν ἀφάνεια γιὰ πάντα (σελ. 147).

Σὲ γενικὲς γραμμὲς θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη ἔκδοση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου καὶ κυρίως ἡ ἐκτενὴς εἰσαγωγή τοῦ ἀναδεικνύουν τὴ σημασία τῆς κωμωδίας ὡς τεκμηρίου μίας ἐποχῆς πού φωτίζει πτυχὲς μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἔριδας, αὐτῆς τῶν ἀναβαπτιστῶν. Τὸ ἔργο παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον γιὰ τὸν εἰδικὸ θεατρολόγο καὶ τὸν ἱστορικὸ τῆς περιόδου ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν εἰδικὸ θεολόγο, ὁ ὁποῖος βλέπει θεολογικὰ ἐπιχειρήματα νὰ ἐκφράζονται μὲ τρόπο ποιητικὸ καὶ δραματικὸ καὶ καλεῖται νὰ ἀναγνωρίσει τὸν παιδαγωγικὸ ρόλο τοῦ θεάτρου. Ὁ ἐκδότης μὲ βάση μιὰ πλούσια βιβλιογραφία καὶ μὲ βαθειὰ γνώση τῶν θεολογικῶν διακρίσεων,

ὅπως γιὰ παράδειγμα τῆς διάκρισις μεταξὺ τῶν θεολογικῶν ἔννοιῶν τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς οἰκονομίας, εἰσάγει τοὺς ἀναγνώστες στὴ θεολογικὴ θεματικὴ τοῦ ἔργου. Ἐπιπλέον καταφέρει νὰ ἀναδείξει τὰ ἱστορικὰ συμφραζόμενα μιᾶς φαινομενικῶς ἀμιγῶς θεολογικῆς ἔριδος καὶ νὰ θίξει ζητήματα ποὺ ταλανίζουν μέχρι σήμερα τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν, ὅπως αὐτὸ τὸ σχετικὸ μὲ τὸν ἀναβαπτισμό ἢ χρῆσμα τῶν ἑτεροδόξων.

Σπυριδοῦλα Ἀθανασοπούλου
-Κυρίου

Βασιλείου Δ. Κουκουσᾶ, *Ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀμερικῆς*. Μὲ βάση τὶς Πηγές. Οἱ Ἕλληνες στὸν Νέο Κόσμο. Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ὁργάνωση, Θεσσαλονίκη, ἔκδ. Πουρνάρα, 2010, σελ. 765, εἰκόνες / φωτογραφίαι.

Μὲ ἓνα θερμὸν ἰδιόχειρον σημείωμά του ἀφιερώνει ὁ συγγραφεὺς (σ.) τοῦ Β.Δ. Κουκουσᾶς, ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς τοῦ Α.Π.Θ., εἰς τὸν ὑποφαινόμενον συνάδελφόν του, διδάσκοντα τὸ ἴδιον ἀντικείμενον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν ἱ. θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης καὶ ἄλλας πανεπιστημιακὰς σχολὰς, τὸ ἔργον του. Ἐὰν δεχθῆ τὰ εὐχαριστήριά μου.

Ὁ Τίτλος, μὲ τὸν ὑπότιτλόν του, τὰ λέγει ὅλα.

Ἐφόσον εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω, ὁ ὀγκώδης αὐτὸς τόμος μὲ τὰς 765 σελίδας ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον παρομοίας φύσεως ἐγχειρίδιον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Εἶναι μία ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς ὀλόκληρον τὴν βόρειον, τὴν κεντρικὴν καὶ τὴν νότιον Ἀμερικὴν, στριζομένη εἰς τὰς πηγὰς, ὑπὸ τὴν

εὐρεῖαν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, κατ' ἀπόλυτον χρονολογικὴν σειρὰν.

Αἱ Πηγὰς εἶναι τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ γραπτὰ κείμενα, ὁ προφορικὸς λόγος ἢ ἡ ζῶσα μαρτυρία, κ.ἄ. ἄψυχα ἀντικείμενα. Ἡ Ἱστορία ἐναλλάσσεται μὲ τὰς Πηγὰς ἢ τὰ Κείμενα, τὰ ὁποῖα τίθενται ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις.

Αἱ εἰς τὰ Κεφάλαια Ὑποσημειώσεις τοποθετοῦνται εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν εἰς κάθε μίαν σελίδα. Εἶναι πολυάριθμοι καὶ ἠμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἓνα δεύτερον βοήθημα.

Ἡ δὲ Βιβλιογραφία, ἐνημερωμένη καὶ πλουσιωτάτη, συναντᾶται εἰς ἰδιαίτερα κεφάλαια (σελίδες 17-21, 699-722), ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὰς Ὑποσημειώσεις.

Πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐνδιαφερομένου ἀναγνώστου παρατίθεται εἰς τὴν συνέχειαν ὁ Πίναξ Περιεχομένων (σελίδες 7-10). Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λεπτομερειακὰ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, ὁ Π.Π., ἐκτενὴς καὶ διαφωτιστικὸς, περιλαμβάνει ἐντὸς τοῦ κειμένου 14 κεφάλαια, μὲ τὰς ἀναλόγους λεπτομερείας καὶ τὰς ὑποδιαίρεσεις.

Πρόλογος, σελίδες 11-15.

Βραχυγραφίαι, σελίδες 17-21.

Κεφ. Α'. Μεταναστεύσεις Ἑλλήνων στὸν Νέο Κόσμο, σελίδες 23-58.

Κεφ. Β'. Ἐνσωμάτωση τῶν Ἑλλήνων στὸ Πολιτικὸ, Οἰκονομικὸ, Κοινωνικὸ καὶ Πολιτιστικὸ Σύστημα τῆς Ἀμερικῆς, σελίδες 59-72.

Κεφ. Γ'. Ἐκκλησιαστικὴ Ὁργάνωση τῶν Ὁμογενῶν, σελίδες 73-104.

Κεφ. Δ'. Ὑπαγωγή τῶν Ἑλληνοαμερικανῶν στὴ Δικαιοδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Πατρ. καὶ Συν. Τόμος τοῦ 1908, σελίδες 105-115.

Κεφ. Ε'. Ἡ Ἀμερικανική Ὁρθόδοξος Ἑλληνική Ἐκκλησία, 1908-1921, σελίδες 117-153.

Κεφ. ΣΤ'. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀμερικῆς στή Δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Πατρ. καὶ Συν. Τόμος τοῦ 1922, σελίδες 155-169.

Κεφ. Ζ'. Ὁ Ἐκκλησιαστικὸς Διχασμὸς τῆς Ὁμογένειας, σελίδες 171-284.

Κεφ. Η'. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Β. καὶ Ν. Ἀμερικῆς Ἀθηνάγορας, σελίδες 283-365.

Κεφ. Θ'. Ἀπὸ τὸν Ἀθηνάγορα στὸν Μιχαήλ, σελίδες 367-411.

Κεφ. Ι'. Ἡ Ἐποχὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου, σελίδες 413-553.

Κεφ. ΙΑ'. Ἡ Διάσπαση –ὁ ὄρος ὀλίγον ἡχηρὸς– τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Β. καὶ Ν. Ἀμερικῆς.

Α'. Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς.

Β'. Μητρόπολη Τορόντο (Καναδᾶ).

Γ'. Μητρόπολη Μπουένος Ἀϊρες.

Δ'. Μητρόπολη Παναμᾶ, μετονομασθεῖσα σὲ Μεξικό.

Ε'. Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἠπειρος κάτω ἀπὸ τὸ Νέο Ἐκκλησιαστικὸ Καθεστῶς.

Κεφ. ΙΒ'. Οἱ ἄλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες στὴν Ἀμερικὴ. Ρωσικὲς, Καρπαθορωσικὲς καὶ Οὐκρανικὲς, Ἀραβικὲς, Σερβικὲς, Ρουμανικὲς. Ὑπάρχουν καὶ μερικαὶ ἀκόμη Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, σελίδες 607-643.

Κεφ. ΙΓ'. Οἱ Ἑλληνοαμερικανικὲς Ὁργανώσεις καὶ ἡ προσφορὰ τους στὴν Ὁμογένεια καὶ τὴν Ἐκκλησία, σελίδες 645-672. Αἱ Ὁργανώσεις ΑΧΕΠΑ καὶ ΓΚΑΠΑ.

Κεφ. ΙΔ'. Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος τῆς Ἀμερικῆς καὶ ὁ ρόλος του στὶς πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς διαμάχες τῶν Ὁμογεγῶν, σελίδες 673-688.

Συμπεράσματα: Προοπτικὲς τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸν Νέο Κόσμο, σελίδες 689-697.

Βιβλιογραφία, σελίδες 699-722.

Λεύκωμα Εἰκόνων, σελίδες 723-752.

Εὔρετήριο, σελίδες 753-765.

Ἡ ὅλη ἐξιτόρησις γίνεται ἀπὸ τὴν πρώτῃν ἱστορικὴν ἀρχὴν καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Εἶναι ἡ ἱστορία μερικῶν αἰῶνων, μὲ ἔμφασιν στοὺς ΙΘ', Κ', καὶ ΚΑ' αἰῶνας.

Ὅλα τὰ κεφάλαια δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν ἔκτασιν. Τὸ μικρότερον τὸ Δ'. Ἡ Ὑπαγωγή εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, μὲ 12 σελίδας καὶ τὸ ἐκτενέστερον περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰακώβου, μὲ 140 σελίδας.

Ὁ σ. τοῦ συγγράμματος τούτου καὶ ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, εἰς προσωπικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν γράφοντα τοῦ εἶπεν ὅτι μέχρι σήμερον δὲν τοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία ὅπως μεταβῆ εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἀλλὰ ἐγνώρισε προσωπικῶς ἀρκετοὺς Ἑλληνοαμερικανούς, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, ἀνήκοντας εἰς διαφόρους τάξεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἐκεῖ κατεστημένου.

Τοιουτοτρόπως, ἔχει τὸ πλεονέκτημα τῆς ἐξ ἀποστάσεως ἀντικειμενικῆς ἐρεῦνης καὶ παρουσιάσεως τῶν ἐκεῖ διαδραματιζομένων γεγονότων καὶ τῶν διαπλεκόμενων προσώπων.

Ἐμφανίζεται προσεκτικὸς ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Προβαίνει εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἀποψεων, τῶν διαπιστώσεων, τῶν παρατηρήσεων, τῶν ἐπισημάνσεων, τῶν συμπερασμάτων αὐτοῦ.

Εἰς ὥρισμένας περιπτώσεις δὲν ἀποφεύγει νὰ ἐκφράσῃ τὰς προσωπικὰς

αὐτοῦ ἀπόψεις ἢ ἐκτιμήσεις ἐπὶ τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων. Διὰ μέσου τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Συμπεράσματα (σελίδες 689-697) γίνεται ἡ χρῆσις περισσώτερον τῆς μιᾶς φορᾶς τοῦ ῥήματος «πρέπει». Δεοντολογία.

Ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τῆς ἔρμηνείας καὶ ἐνίοτε τῆς διορθώσεως τῶν παροραμάτων. Ἐντοπίζει τὰ προβλήματα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρη τὰς λύσεις αὐτῶν.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς διορθοδόξους σχέσεις ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς συναντήσεις μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ μελῶν τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν.

Καὶ μία παρέκβασις προσωπικοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ γράφων ἀπελάμβανεν, ἤδη ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ του χρόνια καὶ ἀργότερον διὰ βίου, τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐχειριδίων τῶν διδασκομένων μαθημάτων καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, τῆς Γενικῆς καὶ τῶν κατὰ τόπους Ὁρθοδόξων καὶ ἐτέρων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὰς ἄλλας γλώσσας.

Ἡ παροῦσα δὲ ἐνημέρωσις μὲ τὸν ἀνὰ χεῖρας τόμον τὸν ἐπανάφερον εἰς τὰς στιγμὰς ἐκείνας τῶν παλαιῶν δεκαετιῶν μετὰ νοσταλγίας καὶ πνευματικῆς ἐντροφίσεως οὐκ ὀλίγης.

Οὕτω, ὁ κάθε διδάσκαλος καὶ συγγραφεὺς κατ' ἀρχάς, θεληματικὰ ἢ ἀθέλητα, μιμεῖται αὐτοὺς ποὺ διαβάζει, ἀργότερον ὅμως καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ διαμορφώνει τὸ ἰδιαίτερον ἰδικόν του διδακτικὸν καὶ συγγραφικὸν ὕφος, ὅπως τοῦ τὸ ἀναγνωρίζουν οἱ ἄλλοι, μαθηταί, ἀναγνώσται, ἀκροαταί, συνάδελφοι, φίλοι ἢ καὶ τὸ ἀντίθετον.

Διὰ τὸν γράφοντα, ὁ ὁποῖος παιδιόθεν (1925-) διὰ τῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν στε-

νῶν συγγενῶν του, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ εἰδικεύσει σπουδῶν του καὶ τοῦ ἀμέσου διὰ βίου συνδέσμου αὐτοῦ, τῶν ἀκαδημαϊκῶν καὶ συγγραφικῶν αὐτοῦ ἐνασχολήσεων συνδέεται μὲ τὴν Ἀμερικὴν, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ παρόντος πονήματος ὑπῆρξε μία πραγματικὴ ἀπόλαυσις.

Εἶναι συγκινητικὸν τὸ γεγονός ὅτι παρελαύνουν τὰ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀρκετὰ διατρέξαντα (γεγονότα), ποὺ προσωπικὰ τὰ ἔζησε καὶ τὰ πρόσωπα, ἀγαπητὰ καὶ γνωστά, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ὅπως γνωρισθῆ καὶ συνεργασθῆ, πολλάκις εἰς κρίσιμους περιστάσεις. Ἡ εὐχὴ μου: Οἱ μὲν ζῶντες ἄς ἔχουν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου. Οἱ δὲ κοιμηθέντες ἄς ἀναπαύονται ἐν εἰρήνῃ.

Εὐχῆς ἔργον θὰ εἶναι ὅπως ἐν καιρῷ γίνῃ καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ παρόντος δημοσιεύματος εἰς τὴν ἀγγλικήν.

Ἰ. Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης
Κυριακὴ 15 Ἰουλίου 2012
Βασίλειος Θ. Σταυρίδης

Ἐπιτροπῆς Ἐκδόσεως «Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων», Βενετίας, τρίτομος τιμητικὴ συγγραφικὴ προσφορὰ εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἰταλίας καὶ Μελίτης Γεννάδιον, Βενετία, 2011: 1. *Συνεργασία Πολλῶν Συγγραφέων, Ποιμαντικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Διασπορᾶς* σελίδες 213, ἑλλ., ἰταλιστί, ἀγγλ. 2. *Βιογραφικὸν Φωτογραφικὸν Ὑλικὸν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου...*, σελίδες 222. 3. *Συνεργασία Διαφόρων Συγγραφέων. Εἰς τὴν Διακονίαν καὶ τὴν Πνευματικὴν καὶ Κοινωνικὴν Πρόοδον τοῦ Ἀνθρώπου, Τρεῖς Συνάξεις τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου τῆς Μητροπόλεως Ἰταλίας... Εἰσηγήσεις / Πρακτικά*, σελίδες 101, ἰταλιστί. 1,2,3. Βενετία, 2011.

Τὸ ὅλον ἐγχείρημα προτάσσεται διὰ τοῦ Πατρ. Γράμματος τῆς Α.Θ.Π. συνταξιώτου τοῦ τιμωμένου ἱεράρχου εἰς τὴν Χάλκην (1961), ὁ ὅποιος καὶ ἀξίας χαρακτηρίζει τὴν θετικὴν καὶ καρποφόρον διὰ βίου διακονίαν του ἅμα τῇ ἀποφοιτήσει (του) ἐκ τῆς Σχολῆς πρὸς τὴν ἱερὰν σήμερον μητρόπολιν Ἰταλίας καὶ Μελίτης.

Εἰς τὸν τόμον Α΄ συνεργάζονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, 20 συγγραφεῖς, κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ, μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ γράφων, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, ἀνήκοντες εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, πρᾶγμα ὅπερ καταδεικνύει καὶ τὰς ἐνασχολήσεις τούτων, παραλλήλως πρὸς τὰ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κ.λπ. καθήκοντα αὐτῶν καὶ μὲ τὸ συγγραφικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν ἔργον.

Ἀντικείμενον ἐρεύνης ἀποτελεῖ κυρίως ἡ ὀρθόδοξος διασπορά. Πολύπλευρος ἀντιμετώπισις τούτου ἀπὸ εἰδικὰ πρόσωπα. Ἔτερα: Τὰ φαινόμενα τῆς αἰρέσεως καὶ τῆς παραθρησκείας. Ἡ ἠθικὴ τοῦ περιβάλλοντος. Ἅγιος Γεώργιος καὶ Ἰσλάμ. Συνάντησις Ὁρθοδοξίας / Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ εἰς τὸν τομέα τῆς λατρείας.

Συνεργάται κατὰ σειρὰν: Νικόλαος Π. Μπάρκας, Σικάγου Ἰάκωβος, Γερμανίας Αὐγουστίνος, Προικανήσου Ἰωσήφ, Σεβαστείας Δημήτριος, Μύρων Χρυσόστομος, Ζιμπάμπουε Σεραφεῖμ, Νέας Ζηλανδίας Ἀμφιλόχιος, Κορέας Ἀμβρόσιος, Προύσης Ἐλπιδοφόρος,

Μακρσοῦ Δημήτριος, Εὐάγγελος Ὑφαντίδης, ἀρχιμ., Ἰθναναγόρας Φασιόλο, ἀρχιμ., Στέφανος Πόπα, ἀρχιμ., Θεοφύλακτος Γ. Βίτσος, ἀρχιμ., Κυριακὸς Τσουρός, πρωτοπρ., Ἀναστάσιος Δ. Σαλαπάτας, πρωτοπρ., Γεώργιος Μπασιούδης, πρωτοπρ., Ἰωάννης Χρυσανγῆς, Διάκ. (ἀρχιδιάκονος), Βασίλειος Θ. Σταυρίδης.

Ὁ δεῦτερος τόμος, μὲ τίτλον «Ὡς αἰμαρμαρυγαὶ ἐνὸς ἀδάμαντος» εἶναι μία φωτογραφικὴ παρουσίασις, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Σεβ. Ποιμενάρχην μας, μὲ στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν διακονίαν του, Ι, 9.

Ὁ τρίτος τόμος, εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, τιλοφορεῖται «Εἰς τὴν διακονίαν καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου» καὶ περιλαμβάνει εἰσηγήσεις ἐκ τῶν τριῶν πρώτων Συνάξεων τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου τῆς Ὁρθοδόξου Μητροπόλεως Ἰταλίας καὶ Μελίτης. Ι. 9-10.

Ἡ ἔκδοσις τῶν παρομοίας φύσεως τιμητικῶν τόμων συνιστᾷ μίαν προσφορὰν τιμῆς πρὸς τὰ τιμώμενα πρόσωπα, ἀλλὰ παραλλήλως καὶ προσφορὰν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἐπιστήμην.

Ὑποβάλλω σέβη καὶ θερμὰς εὐχὰς πρὸς τὸν ἀγαπτόν μου μαθητὴν Σεβ. Μητροπολίτην Ἰταλίας καὶ Μελίτης κ. Γεννάδιον.

Φανάριον, ΚΠολις

Κυριακὴ 15 Ἰουλίου 2012.

Βασίλειος Θ. Σταυρίδης